

Biotopskydd

Beställningsadress:
Naturvårdsverket
106 48 Stockholm
Tel 08-698 10 00
Fax 08-698 15 15

ISBN 91-620-0090-X
ISSN 0282-7271

© Naturvårdsverket
Ansvarig utgivare: Ingvar Bingman
Foto: Naturfotografernas Bildbyrå.
Omslag, Lennart Mathiasson. Sid 42 Jan Johannesson.
Sid 45, 51 Lars Jarnemo. Sid 48 Bruno Helgesson.
Sid 53 Klas Rune. Sid 57 Alf Linderheim.
Sid 60, 71 Tore Hagman. Sid 63 Axel Ljungquist.
Sid 66 Jan Schiitzer. Sid 71 Björn Uhr.
Grafisk form: Ord & Bildmakarna AB
Tryck: Tryckindustri AB 1995
Upplaga: 2 000 ex

FÖRORD

Det är angeläget att behålla biologisk mångfald och bevara och skydda värdefulla naturmiljöer och kulturhistoriska minnesmärken i naturen.

Markägare och brukare har ett ansvar för att hänsyn tas till natur- och kulturmiljövärdena på sin egendom. Genom sitt eget engagemang och kunnande har markägare och brukare möjlighet att göra mycket mer för att bevara och höja natur- och kulturmiljövärdena än vad naturvårdslagen kräver.

Flertalet av de biotoper som omfattas av biotopskyddsbestämmelserna i 19 a och 19 c § § har det gemensamt att de är formade av dem som brukat marken. Natur- och kulturmiljöhänsynen bör därför även framdeles i stor utsträckning kunna integreras i brukandet och rymmas inom ramen för pågående markanvändning.

Naturvårdsverket utgår från att alla berörda parter har ett insiktsfullt förhållningssätt till de skyddade biotoperna.

Syftet med de allmänna råden är att ge vägledning kring tillämpningen av de bestämmelser i naturvårdslagen och naturvårdsförordningen som rör biotopskydd enligt 21 § NVL. I föreliggande allmänna råd behandlas i första hand de biotoper som länsstyrelsen ansvarar för, det vill säga 19 a § och 19 c § biotoper men råden är även i flera avseenden tillämpliga för 19 b § biotoper. Ett annat syfte är att de också i viss utsträckning skall tjäna som en första information kring biotopskyddet till övriga som har intresse av tillämpningen av biotopskyddets bestämmelser. Information till markägare och brukare är en grundförutsättning för att biotopskyddet skall bli ett

---

framgångsrikt instrument i naturvårdsarbetet. Särskild information, som direkt vänder sig till markägare och brukare finns tillgänglig.

Naturvården är en såväl statlig som kommunal angelägenhet. Kommunerna har inte något formellt bemyndigande eller ansvarsområde när det gäller biotopskyddet. Som framgår av dessa råd, har dock kommunerna en viktig uppgift att hjälpa till att ta fram underlag kring var de olika biotoperna finns i landskapet. Därtill kommer att biotopskyddet skall beaktas i den kommunala planeringen. De allmänna råden bör således även vara av intresse för landets kommuner.

Dessa allmänna råd har utarbetats i samråd med Riksantikvarieämbetet och Statens jordbruksverk och efter samråd med Skogsstyrelsen. Utarbetandet har skett i en arbetsgrupp som är gemensam för Skogsstyrelsens och Naturvårdsverkets arbete med biotopskyddet. Skogsstyrelsens allmänna råd är fastställda och har kungjorts i Skogsstyrelsens författningssamling (SKSFS 1994:1). Arbetsgruppen är sammansatt av Ulrich Lange, Riksantikvarieämbetet, Per Kjellin, Johan Nitare samt Per-Åke Wennström, Skogsstyrelsen, Gunnar Rosqvist, Statens jordbruksverk, Ruona Burman-Burehag, Katrin Mehr samt Jan Terstad, Naturvårdsverket, Jan Linder, Skogsvårdsstyrelsen i Stockholms och Uppsala län, Lars Dahlgren, Skogsvårdsstyrelsen i Kalmar län, Sverker Kärrsgård, Länsstyrelsen i Östergötlands län samt Göran Mattiasson, Länsstyrelsen i Malmöhus län. Redaktör har varit Ruona Burman-Burehag.

De allmänna råden har behandlats i en referensgrupp med företrädare för Assi-Domän, Lantbrukarnas riksförbund, Riksantikvarieämbetet, Skogsindustrierna, Skogsstyrelsen, Skogsägarnas riksförbund, Statens jordbruksverk samt Naturskyddsföreningen. Ett förslag till allmänt råd har behandlats i en bred remiss där förutom ovanstående även samtliga länsstyrelser, skogsvårdsstyrelser, Kommunförbundet, Boverket, Banverket, Vägverket, Sveriges Lantbruksuniversitet samt Sveriges Ornitologiska Förening haft möjlighet att komma med synpunkter på förslaget.

Stockholm i september 1995
Naturvårdsverket

Innehåll

LÄSANVISNING	7
BAKGRUND	9
Förarbeten m.m.	9
Kort om innehållet i bestämmelserna om biotopskydd	11
Biotoper - 19 a, b och c §§ NVF	12
Begreppet "jordbruksmark" i biotopskyddsbestämmelserna	14
ALLMÄNT OM BIOTOPSKYDDET	16
Arbetsföretag som kan skada naturmiljön	16
Besked till markägaren/brukaren	18
När arbetsföretag kan utföras utan hinder av gällande förbud	18
Undantag, 19 a § NVF	21
Samråd med Naturvårdsverket enligt 28 § NVF	25
Beslut om avgränsning enligt 19 b och c §§ NVF	25
Åtgärder för vård av biotoper	26
Kontakter med markägare/brukare	27
19 d § NVF om föreläggande och delgivning	28
Överklagande	28
Underrättelse till andra myndigheter	29
Registrering av beslut	29
Utmärkning i terrängen	30
Tillsyn	31
Ersättning	31
Allmänt om 19 b och c §§-biotoper	32
Informationsinsatser till markägare och brukare	33
Överväganden kring tillämpning av andra styrmedel	34
Biotopskydd i andra områden skyddade med stöd av NVL	34
Sammanställning av kunskap	35
Ansvarsfördelning och samarbete mellan myndigheterna	36

UPPFÖLJNING OCH UTVÄRDERING AV BIOTOPSKYDDET	38
BIOTOPER SOM GES SKYDD GENOM 19 a OCH 19 c §§ NVF	40
Allmänt	40
19 a §-BIOTOPER	42
Alléer	42
Källor med omgivande våtmark i jordbruksmark	45
Odlingsrösen i jordbruksmark	48
Pilevallar	51
Småvatten och våtmarker i jordbruksmark	53
Stenmurar i jordbruksmark	57
Åkerholmar	60
19 c §-BIOTOPER	63
Rik- och kalkkärr i jordbruksmark	63
Naturliga ängar	66
Naturbetesmarker	71
Ras- eller bergbranter	76
Naturliga bäckfåror	78
Bilaga 1	
SFS 1993:1086	83
Bilaga 2	
Andra lagar och bestämmelser av intresse	89
Bilaga 3	
Mer att läsa	101

LÄSANVISNING

Allmänna råd är inte juridiskt bindande, vare sig för myndigheter eller enskilda. Syftet är att ge vägledning och exempel för tillämpningen av de aktuella bestämmelserna. Dokumentet avser inte att täcka alla de skilda situationer och problem som kan komma att uppstå. Utgångspunkten har varit att genom bl.a. belysande exempel ge vägledning inför normal-situationerna. Allteftersom erfarenheter vinnas i samband med tillämpning och genomförande kommer dessa allmänna råd att utvärderas och förändringar/tillägg övervägas.

I propositionen "En god livsmiljö" (prop. 1990/91:90) och i naturvårdslagen har begreppet biotop givits en annan definition än den gängse i vetenskapliga sammanhang - "*mindre mark- eller vattenområden (biotoper) som utgör livsmiljö för utrotningshotade djur- och växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda*". Begreppen "biotop" och "biotop-skyddsområden" används i dessa allmänna råd med lagens vidare innehåll och avser de biotoper som träffas av bestämmelserna i 21 § NVL och som fastställts i 19 a, 19 b eller 19 c §§ NVF.

Biotoperna enligt 19 a, b och c §§ NVF utgör vanligen landskapselement eller naturtyper med grupper av biotoper som består av flera habitat. Habitat = levnadsplatsen för en viss växt- eller djurart under hela eller en del av dess livscykel.

Förkortningar som används i dokumentet:

MKB	Miljökonsekvensbeskrivning
ML	Miljöskyddslagen
NRL	Naturresurslagen
NVF	Naturvårdsförordningen
NVL	Naturvårdslagen
PBL	Plan- och bygglagen

SkL	Lagen om skötsel av jordbruksmark
SKS	Skogsstyrelsen
SKSFS	Skogsstyrelsens författningssamling
SNV	Naturvårdsverket
TorvL	Torvlagen
VL	Vattenlagen
VägL	Väglagen

BAKGRUND

Förarbeten m.m.

1988 tillsatte regeringen en utredning som hade till uppgift att göra en översyn av naturvårdslagen (NVL). I direktiven (kommittédirektiv 1988:36) angavs att utredaren närmare skulle bedöma behovet av och förutsättningarna för ett förstärkt skydd för arter och biotoper. I det betänkande som presenterades av naturvårdslagsutredningen - "Översyn av naturvårdslagen m.m." (SOU 1990:38) - konstaterades att det främst är arter och deras biotoper som behöver ett förstärkt skydd genom naturvårdslagen. Utredningen föreslog att ett nytt skyddsinstitut för biotoper borde införas i naturvårdslagen.

I regeringens miljöpolitiska proposition "En god livsmiljö" (prop. 1990/91:90) presenterades ett förslag om biotopskydd som i huvudsak grundade sig på naturvårdslagsutredningen. I propositionen framhölls att det i naturvårdslagen bör införas regler om ett generellt skydd för vissa särskilt angivna naturtyper. I det miljöpolitiska beslut som riksdagen tog 1991 ingick en ny paragraf i naturvårdslagen om biotopskydd (21§).

Lagrummet, 21 § NVL, som behandlar biotopskyddet har följande lydelse

"Arbetsföretag som kan skada naturmiljön får inte utföras inom sådana mindre mark- eller vattenområden (biotoper) som utgör livsmiljö för utrotningshotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer fastställer vilka biotoper som skall omfattas av första stycket.

Regeringen eller den myndighet regeringen bestämmer får vidta de åtgärder som behövs för att vårda biotoper som avses i första stycket. Innan någon åtgärd vidtas skall den som äger eller har särskild rätt till området underrättas särskilt."

I propositionen framhölls bl.a. följande kring det nya biotopskyddet

- Med biotop avses i allmänhet en typ av livsmiljö som erbjuder gynnsamma levnadsvillkor för vissa växter och djur
- Det ska vara fråga om mindre mark- och vattenområden
- Biotopskyddet innebär ett generellt skydd för vissa särskilt angivna naturtyper
- * Biotopskyddet bör på ett effektivt sätt kunna förbättra skyddet för de djur och växter vars fortlevnad är hotad i olika delar av landet.

1991 gavs Naturvårdsverket i uppdrag att, i samarbete med Skogsstyrelsen och efter samråd med Statens jordbruksverk och Riksantikvarieämbetet, utreda och föreslå vilka biotoper som borde omfattas av de nya bestämmelserna om biotopskydd. Uppdraget redovisades till regeringen 1992 i form av en promemoria (SNV dnr 211-4765-91).

1993 presenterade regeringen en proposition "Strategi för biologisk mångfald" (prop. 1993/94:30). I denna lämnas en redogörelse för de överväganden som regeringen gjort med anledning av tidigare av riksdagen beslutade ändringar i naturvårdslagen, bl.a. i fråga om biotopskydd.

I samband med att ovan nämnda proposition presenterades beslöt regeringen om vissa ändringar i naturvårdsförordningen (NVF) med anledning av att biotopskyddet (SFS 1993:1086) trädde i kraft 1 januari 1994. (SFS 1993:1096) Förordning om ändring i naturvårdsförordningen återfinns i sin helhet i bilaga 1.

Kort om innehållet i bestämmelserna om biotopskydd

Genom Regeringens beslut om ändring i naturvårdsförordningen har det under rubriken "biotopskydd" införts sju nya paragrafer. Bestämmelserna anger vilka biotoper som omfattas av skyddet i 21 § NVL, ansvarsfördelning mellan länsstyrelser och skogsvårdsstyrelser, när arbetsföretag får utföras utan hinder av att biotopskyddet gäller m.m.

Skogsvårdsstyrelserna har ansvaret för biotopskyddet på mark som omfattas av skogsvårdslagen medan länsstyrelserna har ansvaret för biotopskyddet på annan mark.

Endast Regeringen beslutar om vilka biotoper som skall omfattas av skyddet enligt bestämmelserna i 21 § NVL. Regeringen har i naturvårdsförordningen fastställt vilka biotoper som antingen utgör livsmiljö för utrotningshotade djur- eller växtarter eller annars är särskilt skyddsvärda och som därför är skyddade enligt 21 § NVL.

De nya bestämmelserna i naturvårdsförordningen behandlar vidare möjlighet för länsstyrelsen respektive skogsvårdsstyrelsen att vidta åtgärder för att vårda ifrågakvarande biotoper (19 a, 19 b respektive 19 c §§), när föreläggande respektive delgivning skall ske (19 d §), situationer när biotopskyddet inte gäller (19 e §) samt när länsstyrelsen skall lämna besked om ett mark- eller vattenområde är skyddat enligt 19 a § (19 f §).

I vissa fall träffas en biotop av såväl 19 a som 19 c §§. Detta kan gälla t.ex. om en källa med omgivande våtmark ligger inom en naturbetesmark som är avgränsad som en 19 c §-biotop. Källan är fortfarande skyddad som en 19 a §-biotop oavsett om länsstyrelsen beslutat om avgränsning av 19 c §-biotopen.

Begreppet "mindre mark- och vattenområden" har varit en avgörande utgångspunkt och begränsning i biotopskyddet. Frågeställningen "hur stort är mindre" belystes av den utredning som Naturvårdsverket och Skogsstyrelsen gjorde i samarbete på regeringens uppdrag. Någon ytterligare vägledning kring detta ges inte i propositionen "Strategi för biologisk mångfald" (proposition 93/94:30).

Den övre arealgränsen för en 19 b och c §§-biotop bör normalt inte omfatta mer än fem hektar. I de fall där värdefulla biotoper överstiger fem hektar bör andra skyddsinstitut övervägas.

En viktig utgångspunkt vid tillkomsten av biotopskyddet har varit att bestämmelserna skulle medföra ett generellt skydd för vissa särskilt skyddsvärda biotoper som anges i naturvårdsförordningen. Biotopskyddet skiljer sig som skyddsinstitut från exempelvis naturreservat, naturminne eller naturvårdsområde, som alla tillämpas genom ett selektivt förfarande, dvs. från flera utgångspunkter väljs särskilt värdefulla områden ut.

Under utredningen om att utforma biotopskyddsbestämmelserna i naturvårdslagen har det visat sig att - mot bakgrund av svårigheten att definiera och i terrängen känna igen vissa biotoper - själva genomförandet av biotopskyddet bör ske på två olika sätt. Uppdelningen i naturvårdsförordningen i 19 a §-biotoper å ena sidan och 19 b och 19 c §§-biotoper å andra är ett uttryck för detta. Av förarbeten och bestämmelser framgår dock att bestämmelserna avser att ge samma generella skydd för de olika biotoperna oavsett de är upptagna i 19 a, b eller c §§ NVF.

Skyddet för de biotoper som anges i 19 a § NVF gäller med omedelbar verkan i och med att de finns intagna i naturvårdsförordningen. För att skyddet för biotoperna skall gälla för 19 b och c §§-biotoperna krävs att länsstyrelsen/skogsvårdsstyrelsen beslutar om att avgränsa området i fråga.

I såväl 19 b som 19 c §§ NVF saknas definition av biotoperna. I föreliggande allmänna råd ges en beskrivning av de företeelser som är utmärkande för varje 19 c §-biotop. Denna beskrivning är inte rättsligt avgörande. Länsstyrelserna bör dock i sitt genomförandearbete ha dessa beskrivningar som utgångspunkt vid urval och avgränsning av biotopskyddsområdet.

Biotoper - 19 a, b och c §§ NVF

19 a §-biotoper

Följande sju biotoper är skyddade med stöd av 19 a § NVF. Skyddet för respektive biotop gäller fr.o.m. den 1 januari 1994.

Länsstyrelserna ansvarar för skyddet av dessa biotoper.

- Alléer
- Källor med omgivande våtmark i jordbruksmark
- Odlingrösen i jordbruksmark
- Pilevallar
- Småvatten och våtmarker i jordbruksmark
- Stenmurar i jordbruksmark
- Åkerholmar

19 b §-biotoper

Nedanstående 19 biotoper belägna på skogsmark är utpekade som särskilt skyddsvärda i 19 b § NVF. Skyddet gäller först efter det att skogsvårdsstyrelsen beslutat om avgränsning av biotopskyddsområdet. Skogsvårdsstyrelserna ansvarar för skyddet och vården av dessa biotoper.

- Brandfält
- Lövbrännor
- Äldre naturskogsartade lövbestånd
- Äldre naturskogsartade ädellövskogsbestånd
- Örtrika allundar
- Ravinskogar
- Örtrika bäckdrag
- Urskogsartade barrskogsbestånd
- Ädellövsumpskogor
- Örtrika sumpskogor
- Äldre skogsbeten
- Åsgranskogar
- Kalkbarrskogor
- Rik- och kalkkärr i skogslandskapet
- Alkärr
- Gamla hassellundar
- Källor med omgivande våtmarker inom område som omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429)

- Myrholmar på mark som omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429)
- Ras- eller bergbranter inom område som omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429)

19 c §-biotoper

Nedanstående fem biotoper belägna på jordbruksmark eller mark som inte omfattas av skogsvårdslagen kan skyddas med stöd av 19 c § NVF. Skyddet gäller först efter det att länsstyrelsen beslutat om avgränsning av biotopskyddsområdet. Länsstyrelserna ansvarar för skyddet och vården av dessa biotoper.

- Rik- och kalkkärr i jordbruksmark
- Naturliga ängar
- Naturbetesmarker
- Naturliga bäckfåror på mark som inte omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429)
- Ras- eller bergbranter på mark som inte omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429)

Begreppet "jordbruksmark" i biotopskyddsbestämmelserna

Med jordbruksmark menas här mark som används som åker, äng eller betesmark oavsett om fastigheten är taxerad som lantbruksenhet. Det kan även vara mark som ligger i långvarig träda. När biotoper som förts till jordbruksmark helt omges av mark som regleras av skogsvårdslagen eller annan lagstiftning som innebär att marken inte används som jordbruksmark enligt ovan upphör biotopskyddet att gälla. Detta gäller 19 a §-biotoperna med undantag för pilevallar. En stenmur som löper längs en väg och gränsar mot en åker eller betesmark omfattas av biotopskyddsbestämmelserna. Det samma gäller om muren ligger i gränsen mellan skog och jordbruksmark. Om muren löper genom ett skogsområde som omfattas av skogsvårdslagen gäller inte biotopskyddsbestämmelserna för denna sträcka.

Vad beträffar åkerholmar (19 a § NVF) gäller definitionen att en åkerholme skall omges av åker eller kultiverad betesmark. Åkerholmen omfattas inte av biotopskyddsbestämmelserna om omgivande mark delvis överförs till annan markanvändning och den sammanlagda arealen överstiger 0,5 hektar.

ALLMÄNT OM BIOTOPSKYDDET

Arbetsföretag som kan skada naturmiljön

Arbetsföretag

Någon entydig definition på vad som avses med arbetsföretag finns inte. Ett arbetsföretag i naturvårdslagens mening kan dock definieras som en verksamhet eller åtgärd som förutsätter användning av mark eller vatten.

Ett arbetsföretag kan även sägas ha karaktären av ett nyttiggörande av marken. I flertalet fall torde önskemål om att få utföra ett arbetsföretag vara knutet till en ekonomisk eller kommersiell verksamhet, men detta är ingen förutsättning för att verksamheten skall betraktas som ett arbetsföretag i naturvårdslagens mening.

Det kan även t.ex. avse:

- anläggande av kanotleder
- förläggning av klättringsverksamhet i ras- eller bergbranter
- ett ingrepp som en fritidshusägare gör på sin mark, exempelvis grävnings- och schaktningsarbeten eller röjning för att t.ex. göra ett strandparti badbart

”Kan skada naturmiljön”

Biotopskyddet innebär att sådana arbetsföretag inte får komma till stånd inom biotopskyddsområde som riskerar att skada såväl de biologiska som andra förutsättningar för att bibehålla biotopen. Ingreppets omfattning är inte avgörande, utan det är den skada som arbetet kan tillfoga biotopen som är av betydelse.

Givetvis har ingreppets storlek betydelse och ger även den indikationen om skaderisken. Åtgärderna får inte skada naturmiljön och biotopens livsbetingelser. Naturmiljön som helhet är skyddad i biotopen.

Det bör understrykas att förbudet att utföra arbetsföretag till skada för naturmiljön även gäller sådana arbetsföretag som kan komma att skada naturmiljön, dvs *också risken* för skada. En försiktighetsprincip är inbyggd i bestämmelsen på motsvarande sätt som gäller för 20 § NVL om samråd.

Av 21 § NVL framgår inte vilka arbetsföretag som är förbjudna i område som omfattas av biotopskydd, endast att "arbetsföretag som kan skada naturmiljön inte får utföras...". Naturvårdsförordningen ger inte något bemyndigande för myndigheter att meddela föreskrifter om vilka arbetsföretag som skall vara tillåtna eller förbjudna i respektive biotop. En bedömning måste göras med utgångspunkt från syftet med 21 § NVL.

Brukaren/företagaren avgör om arbetsföretaget kan komma att medföra risk för skada på naturmiljön. Detta bör han göra redan vid planeringen av arbetsföretaget. Om han genomför arbetsföretaget och det senare visar sig att naturmiljön/biotopen kommit till skada är ansvaret hans. Om ingreppet skadar biotopen gäller naturvårdslagens ansvarsregler.

Biotopskyddsbestämmelserna hindrar inte att arbetsföretag som gynnar biotopens fortbestånd får utföras.

Ett arbetsföretag som kan skada i ett visst biotopskyddsområde kan i t.ex. en annan del av landet eller annan del av året vara godtagbart i ett område med samma biotop utan att skada på naturmiljön uppstår. En bedömning måste utgå från vad respektive biotopskyddsområde har för hänsynskrav. I de fall företagaren/brukaren känner sig osäker bör han därför vända sig till länsstyrelsen/skogsvårdsstyrelsen för att få upplysningar. Sådana bör även kunna lämnas skriftligt om han begär det. Ett muntligt svar bör dokumenteras i form av en tjänsteanteckning. I de följande kapitlen, i anslutning till genomgång av respektive biotop, ges exempel på arbetsföretag som kan befaras skada naturmiljön.

Gränserna för den skyddade biotopen i terrängen är inte alltid tillräckliga för biotopernas fortbestånd. Konsekvensen av ett arbetsföretag måste

bedömas i sin helhet. En helhetssyn är nödvändig och därför kan en övergångszon mellan det aktuella biotop-skyddsområdet och omgivande markområden inbegripas i bedömningen av vilka arbetsföretag som kan skada naturmiljön. Om t.ex. en åker skall behandlas med kemiska bekämpningsmedel eller gödslas måste åtgärderna utföras på ett sådant sätt att inte skyddade biotoper kan komma till skada. Verksamheter i omedelbar anslutning till skyddade biotoper omfattas inte av biotopskyddsbestämmelserna. Sådana verksamheter regleras med bl.a. 18 c och d §§ NVL, 20 § NVL, 6 a § SkL samt i föreskrifter som Naturvårdsverket har utfärdat (SNFS 1984:2) som omfattar spridning av bekämpningsmedel. Arbetsföretag som väsentligt ändrar naturmiljön omfattas alltid av 20 § NVL. För att biotopen skall fortleva kan det i vissa fall vara angeläget att en övergångszon/skyddszon avgränsas utanför ett biotopskyddsområde som avgränsats enligt 19 b eller c §§ NVF. På så sätt kan myndigheten och markägaren/brukaren i förväg lösa ett senare samråd. Biotopen inklusive skyddszon bör dock inte överstiga fem hektar.

Besked till markägaren/brukaren

Skyddet för de i 19 a § fastställda biotoperna gäller, som nämnts, utan att någon särskild avgränsning görs av myndigheten. Detta kan ibland vålla problem, framför allt hur långt biotopskyddsområdet sträcker sig ut i terrängen. Beslutsmyndigheten har därför skyldighet enligt 19 f § att kostnadsfritt lämna besked om hur långt mark- och vattenområdet, dvs. biotopen breder ut sig. Det beskedet bör ges som ett bindande beslut.

När arbetsföretag kan utföras utan hinder av gällande förbud

19 e §, första stycket - "i anslutning till bebyggelse"

Vare sig det av Regeringen fastställda eller det genom beslut av skogsvårdsstyrelserna eller länsstyrelserna avgränsade biotopskyddsobjektet utgör hinder för arbetsföretag som avses utföras i *omedelbar anslutning* till

befintlig bebyggelse. Biotopskyddet gäller således, men arbetsföretaget får ändå utföras. Ägaren skall kunna fortsätta att använda sin eller sina byggnader på det sätt och för det ändamål de var avsedda för när de uppfördes.

Bestämmelsen torde främst ta sikte på förhållanden som gäller 19 a §-biotoperna. Den innehåller inte något hinder för att låta ett beslut enligt 19 b och c §§ NVF om avgränsning av ett biotopskyddsområde även omfatta befintlig bebyggelse. Begreppet i *omedelbar anslutning* understryker dock att utrymmet för att utföra arbetsföretag intill befintliga byggnader är begränsat. Detta bör dock inte vara så snävt att pågående verksamhet intill byggnaden inte kan fortgå på ett rimligt sätt. Detta innebär att hindret inte bör avse t.ex. tillbyggnad eller uppförande av ny ekonomibyggnad, silo, urinbrunn eller gödselvårdsanläggning i anslutning till befintlig byggnad. Kompletterande bebyggelse eller anordningar i anslutning till befintlig bebyggelse som har ett naturligt samband med boendet eller den verksamhet som pågår kan komma till stånd. Begreppen *bebyggelse* och *byggnader* kan anses ha samma innebörd vid tillämpningen av bestämmelserna om biotopskydd.

När ett biotopskyddsområde skall avgränsas (19 b och c §§ NVF) kan två olika tillvägagångssätt övervägas. I normalfallet är det lämpligast att bostadsbebyggelse eller gårdsbebyggelse utesluts ur biotopskyddsområdet i samband med avgränsningen. I vissa fall t.ex. när det gäller ängslador kan det dock vara lämpligt låta dessa ingå i biotopskyddsområdet.

19 e §, andra stycket - "lagakraftvunnen detaljplan"

Om det finns en *lagakraftvunnen* detaljplan enligt plan- och bygglagen (1987:10) när biotopskydd inträder enligt 19 a, b eller c §§ NVF, får biotopskyddet inte hindra att detaljplanen kan genomföras. Det innebär att det inte är förbjudet att skada biotoper och sådana arbetsföretag får utföras som *behövs* för att detaljplanen skall kunna genomföras. Bestämmelsen innebär med andra ord att biotopskyddet fortfarande gäller, men inte träffar sådana åtgärder som är nödvändiga för att planen skall kunna förverkligas. Genomförandet skall dock ske på sådant sätt att skada på biotoper i

möjligaste mån motverkas eller begränsas. Det är givet att biotopskydd inte kan upprätthållas inom en sådan del inom planområdet som exempelvis skall bebyggas. Däremot skulle biotopskyddet inom ett område som i detaljplanen betecknats som grönområde/natur knappast kunna utgöra hinder för planens genomförande. Upplag förläggs exempelvis inte inom biotopskyddsområdet och transporter får välja andra vägar än över biotopskyddsområdet. Skyddet för biotopen gäller således fortfarande.

Vid upprättande av detaljplan skall, efter den 1 januari 1994, biotopskyddet iakttas. Något uttryckligt hinder finns inte mot att anta en detaljplan som berör biotoper fastställda respektive avgränsade enligt 19 a, b och c §§ NVF men planen kan inte genomföras i de delar genomförandet skulle kunna medföra skada på den skyddade biotopen. Plan- och bygglagen och naturvårdslagen är anknutna till naturresurslagen. Naturresurslagen gäller som om den vore införd i dessa lagar. När förslag till detaljplan upprättas skall bl.a. 2 kap. 3 och 6 §§ och 3 kap. NRL tillämpas. Även NRL-förordningen skall tillämpas. 21 § NVL innehåller ett förbud att skada en skyddad biotop, vilket förstärks av naturresurslagens skyddsbestämmelser.

Det är länsstyrelsens uppgift att bistå kommunerna med underlag, bl.a. om naturvårdens intressen. Det gäller inte endast riksintressen enligt naturresurslagen, utan även vardagslandskapets intresseområden (2 kap. andra stycket resp. första stycket). Länsstyrelsen skall, vid plansamråd, samrådsredogörelse och i granskningsyttrande, ge råd om tillämpningen av 2 och 3 kap. NRL och allmänt ta tillvara statens intressen (22 § PBL) så att kommunerna kan beakta bestämmelserna om biotopskydd.

Bestämmelsen i 19 e § NVF andra stycket torde främst bli aktuell beträffande 19 a §-biotoper inom sådana detaljplaner som hade vunnit laga kraft den före den 1 januari 1994.

Hinder mot att i enlighet med 19 b och c §§ NVF besluta om avgränsning inom ett område med lagakraftvunnen detaljplan finns dock inte. Det bör emellertid ske endast om det är angeläget i det enskilda fallet. Avgränsning av en biotop är bara meningsfull om förbudet kan iakttas utan att det förhindrar att planen kan genomföras.

19 e §, andra stycket - "Områdesbestämmelser"

Beträffande *områdesbestämmelser* gäller i stort sett samma förutsättningar som beskrivits under första punkten. En skillnad är dock att det är tillräckligt att områdesbestämmelserna har varit *utställda* för att arbetsföretag som behövs får utföras trots att biotopskydd gäller.

Vad som sagts om detaljplaner och tillämpningen av naturresurslagen gäller även antagande av områdesbestämmelser.

Områdesbestämmelser antas av kommunen om det behövs för att syftet med översiktsplanen skall uppnås eller för att säkerställa att riksintressen enligt naturresurslagen tillgodoses. Områdesbestämmelserna är ett komplement till översiktsplanen. Under vissa förutsättningar lägger de fast översiktsplanens riktlinjer med bindande verkan mot myndigheter och enskilda. Områdesbestämmelser utgör ingen fullständig regleringsform till skillnad från detaljplanen och de skapar inte någon bygggrätt. I likhet med detaljplanelagt område finns inget hinder mot att besluta om avgränsning enligt 19 b och c § § NVF inom område som omfattas av områdesbestämmelser. Följaktligen kan det finnas anledning att avgränsa en biotop i enlighet med 19 b och c § § NVF.

19 e §, andra stycket - "Arbetsplaner"

Skillnaden mellan verkan av en arbetsplan enligt väglagen och detaljplan enligt plan- och bygglagen är densamma som för områdesbestämmelser. Förbudet i 21 § NVL får inte hindra att arbetsplanen kan genomföras när den väl varit utställd, dvs. utställningsförfarandet är avslutat.

Väglagen är anknuten till naturresurslagen, vilket innebär att den skall tillämpas på motsvarande sätt som redovisats under avsnittet om detaljplaner.

Länsstyrelsen bör tillsammans med vägmyndigheten utarbeta rutiner för samråd så att skyddet av biotoperna iakttas.

Undantag, 19 a § NVF

Enligt 3 § NVL skall vid prövning av frågor som rör naturvård, tillbörlig hänsyn tas till övriga allmänna och enskilda intressen.

Vid prövningen skall naturresurslagen tillämpas. Naturresurslagen gäller som om den vore införd i naturvårdslagen, vilket förstärker naturvårdens intressen, såsom exempelvis biotopskyddet.

När det gäller att pröva om undantag från 19 a § NVF kan medges, är främst bestämmelserna 12 kap. NRL, 3 § (om skydd för ekologiskt särskilt känsliga områden) och 6 § (om skydd för natur- och kulturmiljön och friluftslivet), liksom 3 kap. (om särskilda hushållningsbestämmelser för vissa områden), tillämpliga. Det kan även bli aktuellt att tillämpa 2 kap. 10 § (om avvägning mellan olika intressen).

Det bör uppmärksammas att biotoperna i 19 § NVF kan karaktäriseras som mark- och vattenområden som är särskilt känsliga från ekologisk synpunkt (2 kap. 3 § NRL).

I NVF saknas bestämmelser som medger *ändring* eller *upphävande* av biotopskydd. Det saknas även stöd för att meddela *undantag* (dispens) från bestämmelserna i 19 b och c §§ NVF. 27 § förvaltningslagen kan inte tillämpas i syfte att lämna plats för ett arbetsföretag. Den bestämmelsen avser att rätta till felaktiga beslut eller beslut där förutsättningarna ändrats eller inte längre har någon grund.

Länsstyrelsen får emellertid, med stöd av 19 a 2 st § NVF, medge undantag från bestämmelsen i första stycket om *särskilda skäl* föreligger - en skillnad i förhållande till biotoperna enligt 19 b och c §§ NVF.

Grunden för denna skillnad är att biotopskyddet omedelbart träder i kraft när en biotop angivits i 19 a § NVF. Den har således inte genom något särskilt beslut avgränsats på marken, vilket inneburit att inga "övriga allmänna eller enskilda intressen" kunnat komma till tals. När områden avgränsats med stöd av 19 b och c §§ NVF, har markägare, myndigheter och andra berörda haft tillfälle att yttra sig. Förhållanden kan därför uppstå, då andra intressen att nyttja mark- eller vattenområden kan hävdas vara angelägnare att beakta än intresset av att behålla enstaka, skyddade biotoper. Förarbeten och lagtexter uttrycker emellertid en restriktiv tillämpning av undantagsbestämmelsen.

Bestämmelsen om undantag avser inte att tillgodose enskilda intressen som markägarens/brukarens planer på att förändra eller utvidga brukandet

av marken eller att rationalisera verksamheten på ett sådant sätt som kan skada skyddade biotoper. I de fall sådana hinder får ekonomiska konsekvenser för honom, regleras detta genom den ersättning en markägare/brukare är berättigad till om pågående markanvändning avsevärt försvåras.

I de fall länsstyrelsen överväger att medge undantag från skyddet enligt 19 a § NVF är det angeläget att reda ut om även andra bestämmelser skyddar den aktuella biotopen. Flera av 19 a §-biotoperna kan t.ex. vara skyddade enligt lagen om kulturminnen m.m. En biotop kan även finnas inom nationalpark, naturreservat, naturvårdsområde eller naturminne, med särskilda föreskrifter till skydd för området och där föreskrifterna också skyddar den aktuella biotopen. Biotoperna kan även omfattas av olika typer av avtal om natur- och kulturmiljövård e.d. där brukarens ersättning baseras på förekomsten av en eller flera biotoper som omfattas av biotopskyddsbestämmelserna. Olika naturinventeringar, kulturmiljöprogram samt fornminnesregistret är exempel på underlag som kan användas vid prövningen.

Huruvida ett annat intresse att nyttja mark- och vattenområden skall ges företräde framför biotopskyddet bör vägas mot de konsekvenser som förlusten av biotopen för med sig. Om särskilda skäl finns görs bedömningen av skadan i ett såväl lokalt som regionalt och nationellt perspektiv. Omfattningen av skadan på biotopen som arbetsföretaget eller åtgärden medför skall vägas in och om skadan på biotopskyddsområdet är irreversibel eller om det kan återhämta sig. Om det med stor sannolikhet kan bedömas att förutsättningarna för biotopen att överleva är dåliga eller att dess biologiska innehåll har utarmats och att det är uppenbart att det saknas förutsättningar för att den skall kunna återställas kan detta vara anledning att medge undantag.

Om länsstyrelsen medger undantag enligt 19 a § NVF kan enligt 20 § NVL olika villkor ställas så att åtgärder vidtas för att minimera skadorna på natur- och kulturmiljön. Länsstyrelsen kan vidare föreskriva att företaget skall bekosta särskild undersökning av det berörda området eller på annat sätt gottgöra intrånget i naturvårdsintresset (42 §, fjärde stycket, NVL). Markägaren/brukaren/exploatören kan föreskrivas att kompensera förlusten av eller skadan i en biotop genom att anlägga en motsvarande biotop. T.ex.

kan stenmurar som löper längs en väg och som måste tas bort p.g.a. en ny vägdragning byggas upp i anslutning till den nya vägen. Vid genombrott i stenmurar kan föreskrivas hur genombrotten skall vara utformade. Nya diken eller små våtmarker kan anläggas på andra platser istället för de som tas bort eller skadas. Alla villkor som ställs som berör kulturmiljöintressen bör utformas i samråd med företrädare för kulturmiljövården.

Beslutet

Beslutet skall motiveras vare sig det avser bifall eller avslag från ansökan. Särskilda skäl skall finnas för att medge undantag. Dessa skäl skall framgå av beslutet. I beslutet skall vidare bl.a. anges om åtgärden går att förena med en från allmän synpunkt lämplig användning av mark- och vattenresurser och med den för området gällande översiktsplanen (5 § NRL-förordn.).

Beslutet skall också ange hur man överklagar.

En kopia av beslutet skall sändas till Naturvårdsverket.

Exempel på "särskilda skäl"

Särskilt skäl kan föreligga om ett annat naturvårds- eller kulturmiljövårdsintresse står mot intresset att bevara en enstaka biotop, t.ex. när prioritering mellan olika biotoper eller övriga natur- eller kulturmiljövårdsintressen måste ske eller i samband med forskning eller undersökning i vetenskapligt syfte.

Vissa väg- eller järnvägsbyggen eller andra samhällseliga exploateringsintressen kan vara av så stort allmänt intresse att det med tillämpning av 3 § NVL och NRL kan bedömas vara ett särskilt skäl att meddela undantag. Grunden för bestämmelserna är dock att förbudet gäller mot att utföra arbetsföretag som kan skada en biotop. Det sektorsansvar som vilar på trafiksektorn innebär även att iakttaga att skyddade biotoper inte skadas.

Hälsa och säkerhetsaspekter samt miljöskäl kan göra det motiverat att släppa fram ett arbetsföretag; biotopskyddet bedöms mot ett annat allmänt intresse som sammanfaller med det enskilda - tyngden av dessa andra allmänna intressen avgör vägningen.

Viss enskild verksamhet kan sammanfalla med ett så stort allmänt intresse att det kan prioriteras på bekostnad av en enskilda biotop.

Särskilda skäl kan också föreligga om dikesrensningar behöver utföras i ett vattenföretag enligt vattendom. Detta gäller under förutsättning att naturförhållandena inte ändrats så att vattendomen har upphört att gälla.

Samråd med Naturvårdsverket enligt 28 § NVF

Enligt 28 § NVF skall länsstyrelsen samråda med Naturvårdsverket om ett beslut enligt naturvårdslagen kan förväntas resultera i krav på ersättning från sakägaren. Detta gäller även beslut om att ej medge undantag från biotopskyddsbestämmelserna enligt 19 a § NVF.

Beslut om avgränsning enligt 19 b och c §§ NVF

Besluten om att vissa biotopskyddsområden i länet skall omfattas av biotopskyddsbestämmelserna i 21 § NVL skall innehålla följande:

- grund för beslutet (dvs. att området omfattas av bestämmelserna i 19 b eller c §§ NVF samt vilken biotop det är frågan om)
- tydlig avgränsning av biotopskyddsområdet på karta
- att markägaren och sakägare har förelagts beslutet
- hur man överklagar

Karta bifogas beslut

Karta skall bifogas beslutet. Det skyddade biotopskyddsområdets gräns måste tydligt framgå av kartan liksom det geografiska läget vilket är en förutsättning för att lokalisera biotopskyddsområdet i terrängen.

Lämplig skala bör vara 1:1 000-20 000. Val av skala får avgöras från fall till fall, mot bakgrund av dels karaktären hos det mindre området, dels tillgängligt kartmaterial. I de flesta fall bör den ekonomiska kartan fungera som ett bra kartunderlag. Denna har den stora fördelen att den redovisar fastighetsgränser och beteckningar.

Hörande av andra myndigheter

Förslag till avgränsning enligt 19 b och c §§ NVF bör remitteras till berörd kommun.

Vidare bör beslutsmyndigheten före beslut om avgränsning av dessa biotoper remittera förslaget till Banverket ifall biotopen/-erna finns inom område som kan antas beröras av den av Regeringen fastställda stornätplanen.

Förslag till avgränsning bör även remitteras till Vägverket i de fall biotoperna kan beröras av en av Regeringen godkänd väghållningsplan eller annan plan för trafikändamål.

Länsstyrelsen bör i samband med att miljökonsekvensbeskrivningar upprättas med anledning av detaljplaner, stornätplaner, vägplaner och andra planer så långt möjligt ge underlag beträffande skyddade eller ännu inte skyddade biotoper. Vad gäller planer av olika slag som berör skogsmark bör länsstyrelsen bereda skogsvårdsstyrelsen att yttra sig.

Åtgärder för vård av biotoper

Många av biotoperna som anges i naturvårdsförordningen är skapade av människan. I vissa fall är värdena i biotopen beroende av fortsatt hävd och vård. I andra fall kan värdena i biotopen förbättras genom vissa aktiva insatser. I såväl redovisningen av det tidigare regeringsuppdraget om biotopskydd som i regeringens proposition ”Strategi för biologisk mångfald” har framhållits att tryggnad av vård är av största betydelse för en rad av de aktuella biotoperna.

Här ges generella råd och policy kring dessa frågor. I de kapitel där biotoperna som anges i naturvårdsförordningen behandlas mer utförligt (19 a respektive 19 c §§-biotoperna) finns ett särskilt avsnitt (Behov av vård och

hävd) som behandlar olika vårdåtgärder för respektive biotop.

I propositionen framhålls att biotopskyddet endast ger ett skydd mot skadliga arbetsföretag och att vård av biotopskyddsområden som faller under biotopskyddet får ske på annat sätt. I propositionen framhålls också att biotopskyddet indirekt kommer att ge ett skydd för kulturmiljöobjekt som t.ex. odlingsrösen, stenvallar och pilevallar.

I 19 a, b och c §§ NVF finns bestämmelser som ger myndigheten möjlighet att vidta de åtgärder som behövs för att vårda biotopskyddsområden. Bestämmelserna ger myndigheten en möjlighet att med stöd av förordningen trygga vården i vårdoch hävdberoende biotopskyddsområden. Med hjälp av avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård och ersättning för utförandet av den vård som överenskommit i avtalet eller beslutet, kan vården tryggas och upprätthållas. Utformning av skötselavtal eller beslut bör följa de råd och anvisningar som berörda centrala myndigheter har gett ut eller kommer att ge ut kring detta. Även böckerna i serien "Skötsel av naturtyper" kan användas i tillämplig utsträckning.

Bestämmelserna är en motsvarighet till bestämmelserna 19 § NVL om att i naturreservat förplikta markägaren att tåla att åtgärder vidtas. Vid ett beslut om avgränsning enligt 19 b och c §§ NVF bör beslutet när så är aktuellt även innehålla en erinran om att myndigheten får vidta åtgärder för att vårda biotopen. Detta medför en möjlighet att långsiktigt trygga vården och hävden oavsett markägarförhållanden. Vad beträffar 19 a §-biotoperna får länsstyrelsen ta ställning till vårdåtgärder när frågan aktualiseras.

Detta kan t.ex. ske om markägaren gör en förfrågan om en viss biotop omfattas av skydd, om ett visst arbetsföretag kan skada en biotop eller då länsstyrelsen påträffar biotoper där vårdåtgärder behövs.

Kontakter med markägare/brukare

Vid det tillfälle som myndigheten avser att avgränsa och besluta om ett biotopskyddsområde skall markägaren/brukaren kontaktas. Markägaren/-

brukaren bör informeras om vad biotopskyddet innebär samt skyldighet enligt 20 § NVL att anmäla planerade arbetsföretag om dessa kan komma att väsentligt ändra naturmiljön. Det är därför viktigt att alla beslut som rör biotopskydd föregås av utförlig information om varför det aktuella området behöver skyddas, hur det ska skötas för att värdena ska bestå och hur arbetsföretag skulle kunna skada naturmiljön.

19 d § NVF om föreläggande och delgivning

Föreläggande

Innan myndigheten fattar beslut om avgränsning av ett biotopskyddsområde är beslutsmyndigheten enligt 19 d § NVF skyldig att förelägga markägare och innehavare av särskild rätt till marken att, om de vill lämna invändningar mot det planerade biotopskyddet, göra det hos berörd myndighet. Myndigheten skall samtidigt ange den tid inom vilken invändningen skall ha kommit in till länsstyrelsen/skogsvårdsstyrelsen. Tiden bör - i enlighet med vad som gäller för naturreservat - inte vara kortare än en månad. Tiden kan även sättas kortare om så behövs. I de fall alla sakägare med känd hemvist lämnat skriftligt godkännande till åtgärden får myndigheten pröva ärendet utan att meddela föreläggande.

Delgivning

Beslut om avgränsning av ett biotopskyddsområden skall delges markägare och innehavare av särskild rätt till marken. Delgivning sker i enlighet med delgivningslagen (1970:428). Kungörelsedelgivning kan ske med stöd av bestämmelserna i lagens 16 §.

Överklagande

Beslut om avgränsning av ett biotopskyddsområde och beslut som gäller fråga om undantag från biotopskyddet får överklagas hos kammarrätten av

den som beslutet angår. Beslut i naturvårdsärende anses angå markens ägare, nyttjanderättshavare eller annan som innehar särskild rätt till marken (t.ex. servitut). Ägare eller nyttjanderättshavare till grannfastighet anses däremot inte ha rätt att föra talan mot exempelvis ett beslut om avgränsning av biotopskyddsområde eller ett medgivande om undantag från biotopskyddet.

Naturvårdsverket får överklaga beslut som gäller biotopskyddet.

I beslutet skall underrättelse lämnas om hur beslutet kan överklagas. Överklagande av ett beslut skall ske skriftligt. Skrivelsen skall sändas till den myndighet som har meddelat beslutet, men adresseras till kammarrätten. Överklagandet skall ha kommit in inom tre veckor från den dag klaganden fick del av beslutet.

Beslutet vinner härefter laga kraft om det inte överklagats inom denna tid.

Underrättelse till andra myndigheter

En kopia av beslut om avgränsning skall snarast möjligt sändas till Naturvårdsverket och kommunen.

För att ett avgränsat biotopskyddsområde skall kunna observeras vid fastighetsförsäljning och överlåtelse måste även fastighetsbildningsmyndigheten och fastighetsregistermyndigheten ha en kopia av beslutet.

Det är angeläget att berörd länsstyrelse och skogsvårdsstyrelse utbyter erfarenheter och kunskaper i frågor som rör biotopskydd. Myndigheterna bör sända kopior av beslut om avgränsning enligt 19 b och c §§ NVF mellan varandra.

Registrering av beslut

Enligt 35 § NVF skall länsstyrelsen föra ett register över beslut i naturvårdsärenden och Naturvårdsverket skall föra ett sammanfattande register. Beslut

om biotopskydd tillhör de beslut som avses i denna bestämmelse och samtliga beslut om avgränsning enligt 19 b och c §§ NVF skall föras in i registret.

Mot bakgrund av ovanstående förutsätts varje länsstyrelse ha någon form av naturvårdsregister. På central nivå på Naturvårdsverket finns dels ett datoriserat register (Naturvårdsregistret, NVR), dels ett arkivregister. Motivet till att registrera uppgifter är bl.a. att kunna få fram underlag för analyser samt för statistikredovisningar. I samarbete med Statistiska Centralbyrån (SCB) publiceras årligen viss statistik kring skyddad natur (Statistiska Meddelanden). Ungefär vart femte år avser Naturvårdsverket ge ut en fylligare redovisning kring skyddad natur, bl.a. med listor över alla nationalparker, naturreservat m.m. samt med kartor.

Registreringen i Naturvårdsverkets centrala Naturvårdsregister omfattar beslut om avgränsning av 19 c §-biotoper. Länsstyrelsen skall sända uppgifter kring beslut om avgränsning enligt 19 c § NVF till SNV. Efter det att beslutet vunnit laga kraft skall länsstyrelsen registrera och rapportera till Naturvårdsverkets naturvårdsregister enligt de anvisningar för registret som gäller för beslut med stöd av naturvårdslagen. Med uppgifterna som underlag sker därefter registrering i naturvårdsregistret genom Naturvårdsverkets försorg. Skogsvårdsstyrelsen för ett register över 19 b §-biotoperna. Naturvårdsverket får regelbundet utdrag ur detta register.

Övriga beslut som rör biotopskydd, t.ex. undantag med stöd av 19 a § NVF, förutsätts att länsstyrelsen för någon form av register över. Kopia av dessa beslut skall dock på sedvanligt sätt sändas till Naturvårdsverket (se tidigare avsnitt). Hur de länsvisa registren läggs upp (arkivtyp, datorisering etc.) avgörs av respektive länsstyrelse.

Utmärkning i terrängen

Kartan som bifogas beslutet skall innehålla tillräcklig information om biotopskyddsområdets gräns. Om biotopskyddsområdets gräns är svår att identifiera bör dock en utmärkning i terrängen ske.

I de fall det bedöms vara nödvändigt med utmärkning bör denna utföras utifrån de ramar och riktlinjer som ges genom Svensk Standard SIS 03 15 22 samt i Naturvårdsverkets handbok om skyltar och utmärkning (Skyltar i naturskyddade områden, Naturvårdsverket Informerar 1987).

Tillsyn

Tillsynen är en viktig uppgift för länsstyrelser och skogsvårdsstyrelser. Det innebär att följa upp hur bestämmelserna om biotopskyddet efterlevs. I de fall bestämmelserna inte efterlevs anvisar naturvårdslagen två vägar - straffbestämmelse och regler om föreläggande om rättelse.

Ersättning

Intrångsersättning

Rätt till ersättning föreligger om pågående markanvändning avsevärt försvåras. Ersättningsfrågan vid prövning om undantag enligt 19 a § och vid avgränsning av biotoper enligt 19 c § NVF hanteras på motsvarande sätt som för naturreservat med dispensabla föreskrifter. I flertalet fall bör en ansökan om undantag som avslås inte innebära att pågående markanvändning avsevärt försvåras. Anser markägaren att pågående markanvändning avsevärt försvåras kan han aktualisera frågan hos länsstyrelsen och har att väcka frågan om ersättning inom ett år från det att beslutet vunnit laga kraft. Länsstyrelsen skall informera markägaren/ brukaren om att denne är berättigad till att få sin fråga om rätt till ersättning prövad.

Medel för intrångsersättningar

Riksdag och regeringen beslutar årligen om tilldelning av medel i syfte att betala intrångsersättningar med anledning av beslut med stöd av naturvårdslagen. I linje med ansvarsfördelningen i övrigt ansvarar Skogsstyrelsen och skogsvårdsstyrelserna för den ersättning som blir aktuell i 19 b §-biotoperna.

Allmänt om 19 b och c §§-biotoper

Tidplan för genomförandet

I propositionen "En god livsmiljö" (proposition 1990/91:90) angavs att en femårsperiod bör vara tillräcklig för att förordningsvägen avgränsa de biotoper som skall skyddas och fatta de beslut som behövs i de enskilda fallen (sid 394).

Prioritering - rationell och metodisk hantering utgångspunkt

Naturvårdsverket har inte för avsikt att ange riktlinjer om geografisk eller biotopvis prioritering i genomförandet. När det gäller 19 c §-biotoperna naturliga bäckfåror och ras- eller bergbranter i mark som inte omfattas av skogsvårdslagen är det rimligt att dessa 19 c §-biotoper i fjälltrakterna avgränsas i ett senare skede.

När det gäller beslut om avgränsning av naturliga ängar och naturbetesmarker är det lämpligt att detta sker i samband med ny- eller omförhandling av avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

En utgångspunkt för genomförandet av avgränsningen av biotoper är att detta bör ske rationellt och metodiskt. Ur administrativ synvinkel bör det finnas fördelar med att genomföra besluten biotopvis. I andra fall kan det t.ex vara lämpligt att avgränsa biotoper inom en och samma fastighet.

En planmässig och metodisk hantering av genomförandet på regional nivå bör ge bättre förutsättningar att dels samordna genomförandet med annan naturvårdsplanering i länet (t.ex. säkerställande genom reservatsbildning), dels ge bättre möjligheter att väga in naturvårdsbiologiska och landskapsekologiska aspekter i samband med genomförandet. Det kan t.ex. gälla fördelning av olika biotoper i landskapet, hur dessa kan fungera som spridningskorridorer och ledlinjer, förutsättningar för bevarande och stärkande av populationer m.m.

Det kommer vidare att finnas behov av att komplettera dessa stora, biotopvisa beslut efterhand som ny kunskap kommer fram kring förekomst av

dessa biotoper. Även dessa kompletteringsbeslut bör hanteras på ett sätt som innebär effektiv administration.

I samband med de biotopvisa besluten bör också informationsinsatser genomföras. En fördel kan då vara att man kan koncentrera insatserna till en viss biotop, ta fram enkelt men specifikt informationsmaterial etc.

De biotopvisa besluten kan samordnas med den gårdsvisa rådgivningen och med EU:s miljöstödet.

Hantering av akuta situationer

Den ovan beskrivna biotopvisa genomförandet ställer krav på en hel del förarbete. Under tiden detta utförs kommer det säkert uppkomma behov av att besluta om biotopskydd för vissa områden, bl.a. mot bakgrund av akuta hot som uppstår. Om beslutsmyndigheten får kännedom om att en oskyddad biotop är hotad genom ett förestående arbetsföretag bör myndigheten så snabbt som möjligt besluta om avgränsning av området. Utgångspunkten bör vara att inga skyddsvärda biotoper enligt 19 b och c §§ NVF går förlorade under genomförandearbetets gång.

Informationsinsatser till markägare och brukare

I proposition 1993/94:30 "Strategi för biologisk mångfald" läggs fast att information om det nya biotopskyddet bör införlivas i Jordbruksverkets och Skogsstyrelsens informations- och utbildningsverksamhet.

På central nivå har Skogsstyrelsen och Statens jordbruksverk huvudansvaret för att ta fram informations- och utbildningsmaterial och att genomföra informationskampanjer. Naturvårdsverket, Riksantikvarieämbetet liksom markägarorganisationer deltar i detta arbete.

Informationsinsatser på central nivå bör kompletteras med ett länsanpassat material där de regionala myndigheterna ansvarar för utformandet. En markägare kan ha skyddsvärda biotoper på såväl skogsmark som jord-

bruksmark. Det är angeläget att markägaren eller brukaren från de regionala myndigheterna kan få en samlad bild av vad biotopskyddet innebär.

Överväganden kring tillämpning av andra styrmedel

I propositionen "Strategi för biologisk mångfald" (proposition 1993/94:30) framhålls att biotopskyddet endast är ett av de skyddsinstrument som står till buds inom ramen för arbetet att bevara den biologiska mångfalden.

I samband med planering av skyddet enligt 19 b och 19 c §§ NVF finns det anledning för skogsvårdsstyrelserna respektive länsstyrelserna att i vissa fall överväga att tillämpa något annat styrmedel. Vissa objekt kan vara för stora för att falla under bestämmelserna om biotopskydd. I dessa fall bör länsstyrelsen överväga om beslut om naturreservat eller naturvårdsområde. Skogsvårdsstyrelsen kan även ta upp en diskussion med länsstyrelsen om att eventuellt bilda naturreservat/naturvårdsområde.

Biotopskydd i andra områden skyddade med stöd av NVL

Biotopskyddsbestämmelserna gäller även i områden som är skyddade med stöd av naturvårdslagen som t.ex. nationalpark, naturreservat, naturvårdsområde eller naturminne. Där biotopernas fortbestånd säkrats på ett tillfredsställande sätt genom föreskrifterna finns det i allmänhet inte någon anledning att prioritera en avgränsning. I de fall då föreskrifterna inte ger ett skydd för biotopen är det motiverat att besluta om avgränsning även i naturvårdsobjekt.

Gäller det en 19 b §-biotop bör länsstyrelsen ta upp överläggningar med skogsvårdsstyrelsen.

Sammanställning av kunskap

Det finns ett behov av att *samla in och sammanställa befintligt underlag* kring såväl 19 a §-biotoperna som 19 b och c §§-biotoperna samt underlag som innehåller information kring dessa biotopers förekomst i länet. Arbetet måste dock prioriteras gentemot 19 b och c §§-biotoper. 19 a §-biotoperna är redan skyddade och markägaren/brukaren förutsätts känna till och känna igen dessa biotoper.

För att bygga upp kunskapen kring biotoperna i naturvårdsförordningen kan information hämtas från bl.a. dels äldre geometriska kartor och skifteskartor och dels de tidiga ekonomiska respektive topografiska kartorna. Alléer, pilevallar och åkerholmar bör i de flesta fall kunna utläsas i dessa kartor. Odlingsrösen, småvatten och stenmurar bör åtminstone i vissa fall kunna orienteras på ekonomiska kartan. Flygbilder, särskilt i IR-färg, är en annan viktig källa till kunskap om biotopernas förekomst och läge. Svartvita flygbilder är i många fall lika användbara. Dels är de i många fall fotograferade vid ett senare tillfälle, dels framträder linjära och mera punktbetonade former minst lika bra i svartvitt. Kunskap om var naturliga ängar och naturbetesmarker samt rik- och kalkkärr finns framgår ofta av de länsvisa ängs- och hagmarks- respektive våtmarksinventeringarna. Kulturmiljövården bör ha kunskap om företeelser och i vissa fall förekomst av 19 a §-biotoperna, framför allt alleer, pilevallar, odlingsrösen, stenmurar och åkerholmar.

Kommunerna har inte givits någon formell roll när det gäller biotopskyddet. Likväl är naturvården en såväl statlig som kommunal angelägenhet. Många kommuner är idag starkt engagerade i naturvårdsfrågor och under senare år har det stadigt skett en kompetensuppbyggnad när det gäller naturvård i många kommuner.

Kommunerna bör ges en viktig roll bl.a. när det gäller medverkan i kartläggning av 19 c §-biotoper samt uppföljning och tillsyn av såväl 19 a §-biotoper som 19 b och 19 c §§-biotoper. Kommunerna har ofta god kunskap om natur- och kulturmiljöförhållandena i den egna kommunen. Denna kunskap bör tas tillvara i arbetet med biotopskyddet. Den ideella naturvår-

den besitter också ofta god kunskap som bör kunna tillvaratas i arbetet med biotopskyddet.

Genomförandet bör lämpligen börja med de biotoper där underlaget är förhållandevis gott. Behov av kompletterande underlag för vissa biotoper får bedömas efter hand som arbetet med genomförandet framskrider.

Ansvarsfördelning och samarbete mellan myndigheterna

Grunden för ansvarsfördelningen mellan länsstyrelsen och skogsvårdsstyrelsen är om biotopen i fråga förekommer på mark som omfattas av skogsvårdslagen eller ej. Bakgrunden - som den anges i proposition 1993/94:3 - för skogsvårdsstyrelsernas ansvar för biotopskyddet på mark som omfattas av skogsvårdslagen, är utvecklingen av sektormyndigheternas ansvar när det gäller naturvård. Varje biotop som omfattas av biotopskyddet är antingen en "länsstyrelsebiotop" eller "skogsvårdsstyrelsebiotop". Undantagna är några biotoper som kan förekomma såväl på skogsmark som på icke skogsmark. Avgörande för ansvarsfördelningen i dessa fall är var i landskapet den ifrågavarande biotopen förekommer. Nedan ges en översikt över ansvaret för dessa biotoper:

Källor med omgivande våtmark:	I jordbruksmark - länsstyrelsen Inom område som omfattas av skogsvårdslagen - skogsvårdsstyrelsen
Rik- och kalkkärr:	I jordbruksmark - länsstyrelsen I skogslandskapet - skogsvårdsstyrelsen
Ras- eller bergbranter:	Inom område som inte omfattas av skogsvårdslagen - länsstyrelsen Inom område som omfattas av skogsvårdslagen – skogsvårdsstyrelsen

Som framgår av ovan är ordalydelsen och grunden för ansvarsfördelningen något olika för respektive biotoper. I några fall anges "mark som omfattas

Av skogsvårdslagens bestämmelser", för rik- och kalkkärr anges "skogslandskapet".

Den avgörande utgångspunkten för arbetet på regional nivå med att genomföra biotop-skyddet är att ett nära samarbete sker mellan länsstyrelserna och skogsvårdsstyrelserna. Det är samma lagrum och bestämmelser båda myndigheterna har att tillämpa och utöva tillsyn kring. Gentemot markägarna/brukarna är det viktigt att myndigheterna mellan sig kommer överens om vilken myndighet som ansvarar för kontakter i de fall då det inte är självklart att avgöra inom vilket markslag biotopen ligger. I vissa fall kan biotopen vara belägen på såväl jordbruksmark som mark som omfattas av skogsvårdslagen. I sådana fall blir det olika beslut beroende på markslag. Ett annat alternativ är att överväga att skydda biotopen som naturreservat eller naturvårdsområde. De erfarenheter som myndigheterna vinner efter hand bör delas och diskuteras gemensamt ute i länen.

Länsstyrelsen har det övergripande ansvaret för naturvården i länet, inklusive uppföljning och naturvårdsplanering. Länsstyrelsen har också ansvaret för den samlade, regionala miljöövervakningen. Länsstyrelsen är vidare "NRL-myndighet", vilket innebär att avvägningar mellan olika mark- och vattenintressen - i enlighet med naturresurslagens (NRL) avvägnings- och hushållningsbestämmelser - ofta sker genom beslut av länsstyrelsen.

Det är ett angeläget behov av ett nära samarbete. I varje län bör finnas en särskild arbetsgrupp med företrädare från såväl länsstyrelsen som skogsvårdsstyrelsen som ansvarar för genomförandet av biotop-skyddet i länet.

UPPFÖLJNING OCH UTVÄRDERING AV BIOTOPSKYDDET

I propositionen "Strategi för biologisk mångfald" (proposition 1993/94:30) framhålls att biotopskyddet efter hand bör utvärderas för att därefter kunna genomgå förändringar. Denna utvärdering bör ske på såväl riks- som länsnivå. Erfarenheterna från länsnivån utgör givetvis den viktigaste grunden för den utvärdering och överväganden som görs på central nivå.

Uppföljningen och utvärderingen på länsplanet bör göras i nära samarbete mellan länsstyrelsen och skogsvårdsstyrelsen. Den bör omfatta bl.a. följande komponenter.

- Biotopskyddets betydelse som styrmedel när det gäller det breda arbetet att bevara biologisk mångfald bör följas upp och utvärderas. I vilken grad fångar biotopskyddet upp livsmiljöer för rödlistade arter? Hur är biotopskyddets "träffsäkerhet"?
- Respekteras bestämmelserna om biotopskydd fullt ut? Har tillräcklig information nått ut? Finns det problem kring tillsynen av att biotopskyddsbestämmelserna respekteras? Dessa frågeställningar gäller såväl 19 a som 19 b och 19 c §§-biotoperna.
- Informationsinsatserna och samarbetet i detta sammanhang med olika intressenter och berörda, framför allt markägar- och brukarorganisationerna, bör utvärderas särskilt.
- Behov av ytterligare kunskap om *var* de aktuella biotoperna finns, m.a.o. behov av ytterligare inventeringar. I detta sammanhang bör särskilt kommunernas roll och insats utvärderas.
- Behov av mer kunskap *om biotoperna* i sig, t.ex. deras biologiska innehåll, behov av särskilda skötsel- eller vårdåtgärder m.m.

- Fördelar respektive problem vid genomförandet av skyddet för 19 b- och 19 c §§-biotoperna (beslut om avgränsning). Bl.a. bör utvärderas huruvida regeringens utgångspunkt att biotopskyddet bör vara så utformat att det innebär ett minimum av administrativt arbete för berörda myndigheter har kunnat uppnås.
- Utvärdering som grund för överväganden kring möjligheten att föra över vissa biotoper från 19 b eller 19 c § § till 19 a § NVF. Denna utvärdering bör göras mot bakgrund av ställningstagandet i propositionen "Strategi för biologisk mångfald" (proposition 1993/94:30) att det står klart att det generella biotopskyddet tills vidare får tillämpas i första hand inom jordbrukslandskapet där avgränsningsproblem inte förekommer (SNV:s understrykning).
- Behov av att ange nya biotoper i bestämmelserna i naturvårdsförordningen (19 a-19 c §§). Sådana överväganden bör göras mot bakgrund av de syften som angetts vid införandet av biotopskyddet, nämligen att förbättra skyddet för de djur och växter vars fortlevnad är hotad i olika delar av landet samt att fungera som ett instrument bland flera när det gäller att bevara biologisk mångfald.
- Vården av biotoperna bör följas upp enligt de anvisningar och allmänna råd som Naturvårdsverket utarbetat som behandlar detta.

Med erfarenheterna från länsstyrelser och skogsvårdsstyrelser som grund avser Naturvårdsverket i samarbete med Riksantikvarieämbetet, Skogsstyrelsen och Statens jordbruksverk på riksnivån följa upp och utvärdera biotopskyddet. Även på riksplanet kommer ovanstående punkter tas upp. De centrala myndigheterna får därefter överväga förslag om ändringar i såväl de allmänna råden som i bestämmelserna i naturvårdsförordningen.

Statistik kring biotopskyddets genomförande avses regelbundet publiceras av Naturvårdsverket i samband med övrig statistikredovisning av skyddad natur (i samverkan med SCB).

BIOTOPER SOM GES SKYDD GENOM 19 a OCH 19 c §§ NVF

Allmänt

I följande kapitel utvecklas närmare kommentarer och råd som rör de biotoper som skyddas genom bestämmelserna i 19 a och c §§ NVF.

Varje kapitel inleds med en biotopvis genomgång av de biotoper som anges i den bilaga 1 som hör till 19 a § i NVF. Först redovisas den definition av biotopen som anges i naturvårdsförordningen. Därefter beskrivs biotopen i fråga och i anslutning till detta lyfts de bevarandevärden fram som generellt är knutna till respektive biotop. Dessa bevarandevärden är inte uteslutande av naturvårdskaraktär. Flera av biotoperna har samtidigt ofta stora värden från kulturmiljösynpunkt.

De biotopvisa avsnitten för 19 c §-biotoper inleds med en beskrivning av de företeelser som är utmärkande för det aktuella biotopskyddsområdet. Dessa beskrivningar är till skillnad från definitionerna för 19 a §-biotoperna inte juridiskt bindande utan skall ses som en vägledning inför arbetet att avgränsa dessa mindre mark och vattenområden. Skrivningen är utformad utifrån normalfallen.

För såväl 19 a §-biotoper som 19 c §-biotoper följer därefter kommentarer och råd kring vilka arbetsföretag som kan skada naturmiljön. Dessa avsnitt får inte ses som uttömmande redovisningar av sådana arbetsföretag utan mer som vägledande inför de bedömningar som måste göras i varje enskilt fall. Flera av de exemplifierade arbetsföretagen är generella och gemensamma för alla biotoper. Bland dessa kan nämnas att *utplåna biotopen* eller att

plantera in främmande djur eller växter i biotopskyddsområdet De tas dock upp under respektive biotop då avsikten är att dessa allmänna råd skall kunna användas som en handbok för varje biotop.

Nästa punkt i genomgången gäller behov av och tryggnad av vård och hävd. I detta avsnitt beskrivs under varje biotop vilka vårdåtgärder som kan behövas antingen genom den möjlighet som naturvårdsförordningen ger myndigheten eller genom upprättande av skötselavtal eller beslut inom ramen för olika anslag för naturvård och kulturmiljövård. Markägaren/brukaren ansvarar för att de åtgärder han vidtar inte skadar biotopen. Bestämmelsen om biotopskydd avser inte att förhindra markägaren eller brukaren att vidta åtgärder som är förenliga med biotopskyddet och inte heller förhindra åtgärder som i flertalet fall är en förutsättning för de biologiska värdenas fortlevnad i biotoperna (till exempel traditionell röjning, slåtter och bete).

Sista avsnittet redovisar i förekommande fall var det finns mer kunskap om respektive biotop.

19 a §-BIOTOPER

Alléer

(Bild – Allé av alm, Skarhult, Skåne)

Definition enligt naturvårdsförordningen

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden skall till övervägande del utgöras av vuxna träd.

Beskrivning och bevarandevärden

Alléer har ofta höga värden för kulturmiljövården då de visar hur landskapet har påverkats av olika slags landskapsarkitektur. Alléer började planteras i stor skala från och med 1600-talet. Syftet var att genom en storskalig landskapsarkitektur infoga herrgårdarnas bebyggelse och odlingslandskap i en konstnärlig helhet. Denna högre- ståndskultur blev under 1800-talet vida spridd och många alléer anlades utmed vägar i närheten av bebyggelse. Alléer anlades dubbelsidigt men idag kan i vissa fall endast den ena trädraden finnas kvar. Längden kan variera starkt liksom valet av trädslag.

Alléer utgör viktiga restbiotoper i landskapet och är viktiga ledlinjer och refugier. Det är framför allt de äldre träden i en allé som har höga naturvärden. De enskilda träden i en allé utgör inte sällan livsmiljö för rödlistade arter fram för allt bland lavar och vissa svampar. De kan även ge goda häckningsmöjligheter och viloplats för hålbbyggande fåglar och fladdermöss. För födosökande fåglar är träden betydelsefulla genom sin insekts- och frörikedom.

Även alléer som anläggs på ställen där det inte tidigare funnits en allé omfattas av biotopskyddsbestämmelserna då träden vuxit upp och mäter ca 20 cm i diameter i brösthöjd.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Biotopskyddsbestämmelserna innebär förbud att avverka alléer. Skyddet bör däremot inte innebära förbud att ta bort enstaka träd i syfte att ersätta dessa mot nya eller att ta bort torra grenar och kvistar som utgör påtaglig fara för person eller egendom. Utbyte av träd görs på ett sådant sätt att alléns karaktär inte skadas eller så att biotopen inte längre omfattas genom skyddet t.ex. genom att merparten av träden avverkas så att allén inte längre till huvudsaklig del består av vuxna träd. Vid utbyte av träd bör inhemska trädslag eftersträvas. Till skadliga arbetsföretag kan räknas grävning, schaktning eller markbearbetning i allan så att trädens rötter riskerar att

skadas. Transporter genom allén bör ske på ett sådant sätt att skador på trädens grenverk och stammar undviks.

En del arter som är knutna till denna biotop är beroende av dammpåverkan. Detta gäller framför allt vissa lavar. Det är därför angeläget att grusvägar längs vissa alléer inte asfalteras eller motsvarande. Biotopskyddet kan dock knappast bedömas medföra förbud mot en sådan åtgärd.

Behov av vård och hävd

För att allén skall fortleva måste träden bytas ut. Det är ett naturvårdsintresse att låta döda eller döende träd stå kvar i allén under en period. Ur kulturmiljösynvinkel är det däremot oftare angeläget med en nyplantering.

När det gäller föryngring av alléer måste en bedömning av trädslagsval och hur föryngringen skall utföras göras från fall till fall. I vissa fall föryngras allén successivt och enstaka träd byts ut. I andra fall kan det vara nödvändigt med en mer radikal föryngring, till exempel vid almsjuka.

Det är viktigt att naturvårdens och kulturmiljövårdens intressen samordnas.

Vissa alléer beskärs. Sådan görs, och gjordes förr, av estetiska skäl för att hålla allén jämnhögt och symmetrisk eller för att ge möjlighet till lövtäkt. Vid beskärning av alléer som inte beskurits under en lång tid bör detta göras i samråd med expertis. För kraftig beskärning kan medföra att träden kan drabbas av olika sjukdomsangrepp.

Vid en kulturhistoriskt riktig beskärning eftersträvas en för sin tid typisk form.

Var finns mera kunskap

Utblick, Landskap, nr 4, 1985 (temanummer)

Källor med omgivande våtmark i jordbruksmark

(Bild – Offerkälla vid Högmossen. Mittlandsskogen, Öland)

Definition enligt naturvårdsförordningen

Områden i terräng där grundvatten koncentrerat strömmar ut och där den våtmark som uppkommer till följd av det utströmmande vattnet högst uppgår till ett hektar.

Beskrivning och bevarandevärden

Det utströmmande vattnet från en källa är normalt synligt men kan ibland vara övervuxet av vissa specialiserade mossarter. I vissa sällsynta fall bildas s.k. källkupoler. Torv och/eller utfällda ämnen från grundvattnet lagras runt

källan. Dessa lager växer i höjden och bildar med tiden en kupolliknande upphöjning.

Våtmark förekommer i eller runt själva källan samt omedelbart nedströms källan. Då källan utgör upprinningsområde för en bäck finns det våtmark även längs kanten av källbäcken. Våtmarker i anslutning till en källa har en starkt specialiserad vegetation, framför allt av olika mossarter. I anslutande våtmark växer ofta andra mossarter och fuktighetskrävande örter och halvgräs. Ett källkärr kan samtidigt vara ett rikkärr.

I stora delar av landet ligger källorna mycket glest, en liten källa på några kvadratmeter kan hysa en viss art som inte återfinns milsvida omkring.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Till skadliga arbetsföretag kan räknas grävning, schaktning, markbearbetning, placering av träd och buskar från röjning, övrigt avfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, överskottshalm, ensilagerester eller gödselstukor. Andra skadliga arbetsföretag är uppdämning eller anläggande av dammar vid källan så att källans och våtmarkens hydrologi störs. Dränering såsom utdikning eller för stort vattenuttag skadar naturmiljön. Transporter över området skall ske på ett sådant sätt att markskador inte uppstår som kan skada vegetationen eller kan få en dränerande eller dämmande effekt. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel inom biotopen kan skada källan med omgivande våtmark.

Nyplantering av träd förutom sådan som görs i syfte att ersätta gamla träd inom biotopen kan ha en dränerande effekt. Dessutom kan vegetationen skadas genom förändrade ljusförhållanden.

Ängsbruk eller traditionell betesdrift skadar inte biotopen, utan kan i många fall utgöra en förutsättning för att de biologiska värdena ska finnas kvar på sikt. Om källan ligger inom en betesmark kan trampsador uppstå

om betesmarken har för hög djurbeläggning vid fel tidpunkt på året. Källor som av hävd använts för dricksvatten inom djurhållningen ska även fortsättningsvis kunna användas för detta ändamål.

Inplantering av främmande växt- och djurarter kan skada naturmiljön.

Behov av vård och hävd

Våtmarker har ofta hävdats genom framför allt slåtter men även genom bete. Det är angeläget att uppslag av sly och träd förhindras. Röjningsåtgärder kan behöva utföras med några års mellanrum. Röjningsåtgärder, slåtter och bete kan ingå i de avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård som kan upprättas med brukaren.

Var finns mera kunskap

Naturvårdsverket 1991: Våtmarkerna och deras betydelse. SNV rapport 3824.

Naturvårdsverket 1993: Våtmarkernas värde för flora och fauna. SNV rapport 4175.

Länsvisa våtmarksinventeringar

Odlingsrösen i jordbruksmark

(Bild – Åkermark i byn Krokshult, nordöstra Småland)

Definition enligt naturvårdsförordningen

På eller i anslutning till jordbruksmark upplagda ansamlingar av stenar med ursprung i jordbruksdriften.

Beskrivning och bevarandevärden

Mark som använts för spannmålsodling har i alla tider röjts från sten. För att underlätta markberedning, sådd och skörd har block och småsten förts undan från åken. Stenar i närheten av åkerns ytterkanter placerades utanför åkern medan stenar längre in i åkern samlades ihop i rösen. Odlingsrösen har som regel kontinuerligt byggts på årligen då nya stenar fryser upp till markytan under tjälprocesser. Stenarna i ett odlingsröse är av olika storlek men som regel inte större än en mansbörd. Sedan traktorn infördes i jord-

bruket har betydligt större stenar påförts odlingsrösen. Under 1800-talets utökade uppodlingsverksamhet byggdes stenväggarna ofta av stenar som då utgjorde odlingsrösen. Under senaste decenniernas rationalisering av jordbruket har ytterligare odlingsrösen tagits bort från åkermarken.

Ett odlingsröses ålder kan vara svår att avgöra utan kunskap om odlings- och markanvändningshistoria. Många odlingsrösen är från förhistorisk tid men flertalet har tillkommit i samband med 1700- och 1800-talets uppodling.

Vissa äldre odlingsrösen är skyddade enligt lagen om kulturminnen m.m. Detta gäller även förhistoriska åkerytor, gravar och boplatser som kan finnas i anslutning till rösen. De stentippar som uppstått under senare decennier omfattas av definitionen om stenarna har sitt ursprung i jordbruksdriften. De sentida stentipparna som utgörs av upplagda sprängstenar kan ha vissa naturvärden men har vanligen inget kulturhistoriskt värde.

I jordbruksmark har odlingsrösen höga naturvärden genom den omväxling de skapar i åkerlandskapet. De utgör ofta livsmiljöer och reträttplatser för flera av jordbrukslandskapets växt- och djurarter. Flera av dessa arter var tidigare betydligt vanligare men återfinns nu ofta endast i anslutning till jordbrukslandskapets småbiotoper. Dessa arter utgörs av lavar, mossor, kärlväxter, ödlor och ormar samt insekter. Odlingsrösen är värdefulla biotoper även för t.ex. spindlar, fåglar och smådäggdjur.

I takt med jordbrukets effektivisering och rationalisering har svårbrukade åkrar övergivits och omförts till betesmark. Odlingsrösen påträffas därför mycket ofta i betesmarker. De förhistoriska odlingsytorna var ofta bara några kvadratmeter stora och de odlingsrösen, s.k hackerör, som finns i anslutning till dessa ytor kan idag återfinnas i hagmarker med en hävdgynnad flora. Det är oftast endast dessa flacka rösen som indikerar att området varit uppodlat.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Arbetsföretag som kan skada biotopen får inte utföras inom biotopen så att odlingsrösets konstruktion och naturvärden skadas.

Arbetsföretag som kan skada naturmiljön är bortschaktning av odlingsrösen helt eller delvis. Till skadliga arbetsföretag kan även räknas placering på röset av träd och buskar från röjningsåtgärder, övrigt avfall, sten och massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerester. Sprängsten och stenar större än en mansbörra placeras på andra ställen än på odlingsröset då detta kan förstöra rösets kulturhistoriska värde och funktion. Odlingsrösen i betesmark har inte utnyttjats i det moderna jordbruket och skadas av alla former av påbyggnad. Detta gäller även om betesmarken odlas upp. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel på röset kan skada förutsättningarna för de växt- och djurarter som förekommer i biotopen. Anläggning av energiskog, julgransodling eller plantering av träd bör utföras så att träden inte växer i röset. Transporter utförs på ett sådant sätt att röset inte skadas.

Länsstyrelsen bör i sin rådgivning rekommendera några olika platser på berörd brukningsenhet där brukaren kan placera sten, massor och andra saker förknippade med normal jordbruksproduktion, så att skada på natur- och kulturmiljövärden inte uppkommer.

Behov av vård och hävd

För att odlingsrösets natur- och kulturvärden skall bibehållas är det angeläget att uppslag av sly och träd förhindras. Röjningsåtgärder kan behöva utföras med några års mellanrum. Det är också av stort värde om ytor i anslutning till odlingsröset i åkermark som hyser en hävdgynnad flora slås eller betas vid traditionell tidpunkt årligen. Röjningsåtgärder, bete och slåtter kan ingå i avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

Var finns mera kunskap

Green, L. 1991: Fossil åkermark. Fornlämningar i Sverige 1. Riksantikvarieämbetet.

Pilevallar

(Bild – Pilevall i Hammenhög, Skåne)

Definition enligt naturvårdsförordningen

Hamlade pilar i rad bestående av minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst 100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller invid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller av tre träd, om vallen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred. Biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektion på marken utgör. Om vallen är bredare än trädkronornas projektion på marken omfattar biotopen vallen i sin helhet.

Beskrivning och bevarandevärden

Pilevallen är en relativt sent tillkommen biotop, som är knuten till de skånska slättbygderna. Den utgörs vanligen av en rad pilar planterade med ett visst avstånd från varandra på en jordvall med eller utan åtföljande dike. Under 1700-talet hade skogen i och kring Skånes slättbygder avvecklats i så stor utsträckning att stor brist rådde på timmer, som därför fick importeras. Vinderosionen hade också blivit ett problem i det öppna landskapet. Från centralt håll propagerades därför för plantering av den snabbväxande pilen

(oftast *Salix alba*), som vid hamling gav riklig skörd av smidiga kvistar och även stoppade vinden.

Pilarna planterades i ägo- och fältgränser, längs vägar. Den typiska pilevallen hade också en hägnadsfunktion; pilarna stod då ofta i en mer eller mindre kraftig vall av jord och grästorv. Förr, när man bärgade hö på alla väg- och dikesrenar, hävdades även de ytor i pilevallen som inte upptogs av hägnad av kvistar. De hamlade pilarna fick snabbt stora "huvuden" med många håligheter där jord samlades och de är kända för sin rika epifytlevande fauna.

Pilevallarnas viktigaste funktion är numera främst som refugier och ledlinjer i landskapet, men även som substrat för epifytiska organismer. Därtill kommer betydelsen som element i landskapsbilden.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Naturmiljön skadas om pilträden eller pilevallarna tas bort helt eller delvis. Spridning av gödsel och bekämpningsmedel i biotopskyddsområdet kan skada förutsättningarna för de biologiska värdena i pilevallen. Trädens rötter kan ta skada om plöjning sker i biotopen. Till övriga skadliga arbetsföretag kan räknas placering av röjningsavfall från röjningsåtgärder, övrigt avfall samt sten och massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, överskottshalm, gödselstukor eller ensilagerester, framför allt om pilevallen även hyser en hävdgynnad flora. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel inom vallen kan skada naturmiljön.

Behov av vård och hävd

Träden bör beskäras regelbundet. Döda träd bör ersättas med nya. Uppslag av sly röjs bort. Skötseln av pilevallar kan ingå i avtal eller beslut om natur- eller kulturmiljövård.

Var finns mera kunskap

Törje, A. 1955: De skånska pilarnas historia. Skånes natur.

Småvatten och våtmarker i jordbruksmark

(Bild – Märgelgrav i Skåne)

Definition enligt naturvårdsförordningen

Småvatten och våtmarker med en areal av högst ett hektar i jordbruksmark, som ständigt håller ytvatten eller en fuktig markyta såsom kärr, gölar, våtar, översilningsmarker, kallkällor, märgelgravar, öppna diken och dammar. Arealbegränsningen avser inte linjära element som öppna diken. Dammar anlagda för bevattningsändamål innefattas inte i denna biotop, även om sådana dammar kan utformas så att de tillför naturvärden.

Vid tillfälligt uttorkad mark avläses om markytan normalt är fuktig med hjälp av förekomsten av fuktighetsälskande vegetation. Är sådan vegetation vanligt förekommande är markytan normalt fuktig.

Beskrivning och bevarandevärden

Våtmarker domineras av fuktighetskrävande växtarter bland mossor, örter, gräs och halvgräs. Ibland finns även öppna vattenspeglar i våtmarken.

Öppna diken, rester av översilningssystem och märgelgravar representerar äldre odlingsystem och teknikkunskap. Översilningsängar för bevatt-

ning av ängar kan vara mycket gamla men anlades och användes ända in på 1900-talet. Flertalet silängar anlades under 1800-talet. Kvarvarande rester förekommer i form av dammar och grävda kanaler.

Öppna diken har sedan medeltiden använts för att dränera åkermark. De kom i samband med mekaniseringen att bli till ett hinder och ersattes nästan överallt av täckdikessystem. De allra flesta av dagens diken är tillkomna i samband med 1700- och 1800-talets uppodling av fuktiga ängsmarker. Dikesrenarna användes därefter, och långt in på 1900-talet, till slätter.

Märgelgravar utgörs av vattenfyllda gropar i varierande storlek. De tillkom under 1800-talet och utgör lertäkter där kalkhaltig lera grävdes upp och användes som jordförbättringsmedel.

Genom de genomgripande förändringar som har skett i markanvändningen inom jordbruket har förekomsten av denna grupp av biotoper minskat drastiskt. En biotoputarmning med stora negativa konsekvenser för flora och fauna har skett och sker fortfarande. Denna process och dess negativa konsekvenser för naturvärden finns vetenskapligt beskrivna i flera forskningsrapporter.

Genom att öppna diken och bäckar rätas ut och rörläggs, vattensamlingar fylls igen eller torrläggs försvinner förutsättningarna för den flora och fauna i jordbrukslandskapet som är beroende av dessa biotoper.

Bl.a. groddjur riskerar idag att lokalt utrotas i landets slättbygder till följd av utglesningen av lämpliga biotoper. Som exempel kan nämnas lövgroda, klockgroda samt större vattensalamander (samtliga arter är rödlistade). För den framtida förekomsten av några rödlistade groddjur med huvuddelen av hela det svenska beståndet koncentrerat till Skåne kan bevarandet av den aktuella biotopen i denna del av landet vara avgörande. Utöver de rödlistade arterna är biotopen viktig och avgörande för samtliga groddjursarter och andra arter såväl djur som växter knutna till vattenmiljöer.

Diken och dikesrenar har ofta höga naturvärden då de fungerar som spridningskorridorer och ledlinjer i landskapet. Dikesrenen kan ibland hysa en hävdgynnad flora.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Till skadliga arbetsföretag kan räknas utfyllnad, grävning, schaktning, markbearbetning, placering av röjningsavfall från röjningsåtgärder, övrigt avfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerester. Sådan deponering medför även stor utlakning av näringsämnen, vilket bidrar till övergödningen av sjöar och vattendrag. Andra skadliga arbetsföretag är uppdamning eller anläggande av dammar i våtmarken så att hydrologin störs. Dränering såsom utdikning eller för stort vattenuttag skadar naturmiljön. Kulvertering och rörläggning av diken skadar naturmiljön. Transporter över biotopskyddsområdet som utförs på ett sådant sätt att markskador uppstår skadar vegetationen och kan medföra en dränerande eller dämmande effekt. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel inom biotopen kan skada biotopens naturvärden.

Spridning av kasserad skörd eller gödsel mm skall ej ske på våtmarker eftersom en stor del av näringsämnena urlakas och därmed orsakar övergödning av sjöar och vattendrag.

Plantering av träd medför på sikt en beskuggning och det kan ha en viss dränerande effekt vilket kan skada biotopen. Biotoper som traditionellt varit busk- eller trädfria bör vanligtvis fortsätta att vara det. I undantagsfall kan det vara angeläget att plantera träd för att få en skuggande effekt. Detta kan vara aktuellt om rödlistade arter bland t.ex. mollusker eller fiskar förekommer i biotopen. En bedömning måste göras från fall till fall.

Inplantering avfrämmande växt- och djurarter kan skada naturmiljön.

Ängsbruk eller traditionell betesdrift skadar inte biotopen, utan kan i många fall utgöra en förutsättning för att de biologiska värdena ska finnas kvar på sikt. Om biotopen ligger inom en betesmark kan trampskador uppstå om betesmarken har för hög djurbeläggning vid fel tidpunkt på året.

Biotopskyddet innebär ej förbud mot normala underhållsrensningar av öppna diken. Sådan underhållsrensning bör inte ske under vår och sommar

då diken och andra småvatten tjänar som reproduktionslokal för groddjur o.d. I de fall diken leder mot vattendrag som är öringförande är det olämpligt att utföra rensningsåtgärder under tiden november till slutet av juni.

Behov av vård och hävd

Våtmarker har ofta hävdats genom framför allt slåtter men även genom bete. Det är angeläget att uppslag av sly och träd förhindras. Røjningsåtgärder kan behöva utföras med några års mellanrum. Røjningsåtgärder, slåtter och bete kan bedrivas genom avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

Var finns mera kunskap

Se under rubriken "Källor med omgivande våtmark i jordbruksmark"

Stenmurar i jordbruksmark

(Bild – Bingsjö, Dalarna)

Definition enligt naturvårdsförordningen

Uppbyggnader av sammanpassade, på varandra lagda stenar, som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen.

Beskrivning och bevarandevärden

Sten har under hela odlingshistorien använts som byggnadsmaterial för hägnader. Stenmurar från tiden före skiftesreformerna byggdes vanligen som hägnader mellan inägomark och utmark eller utmed fädreiv. De allra flesta bevarade stenmurarna härrör dock från tiden efter 1800-talets skiftesreformer, då de stenbemängda åkrarna rensades från rösen. Dessa gav

material till stora system av murar som byggdes utmed nya fastighetsgränser, vägar och mellan markslag.

Stenmurar är byggda på olika sätt. Många är s.k. dubbelmurar av noga huggna och sammanpassade stenar i yttre skal fyllda med småsten och stenkross. De är dessutom uppförda på en ordentligt grävd och stensatt grund till skydd mot tjälen. En enkelmur består av några lager på varandra lagda stenar och en ensidig halvmur är byggd som en terrass. En annan typ är en låg stenmur som är byggd som underlag för en trögärdesgård eller för ett lager torniga grenar och ris.

I södra och mellersta Sverige finns många förhistoriska stenhägnader, s.k. stensträngar, bevarade i skogs- och betesmarker. De består vanligen av en mer eller mindre tydlig sträng av stenar men har när de tjänade som hägnader varit regelrätta murar. Biotopskyddet omfattar inte hoprasade stenmurar t.ex. förhistoriska stensträngar eller andra hägnadsrester. Arbetsföretag i dessa typer av biotoper regleras genom bestämmelserna i lagen om kulturminnen m.m. eller i hänsynsföreskrifterna i lagen om skötsel av jordbruksmark.

Hägnadssystemen har haft en viktig funktion i jordbruksproduktionen. Ända sedan medeltiden, och kanske långt dessförinnan har skötseln av dem varit reglerad i lag. Stenmurarnas betydelse inskränker sig idag inte bara till funktionen av hägnad, utan visar tydligt det äldre odlingslandskapets fysiska organisation.

Stenmurar har höga naturvärden genom den variation de skapar i jordbrukslandskapet. De utgör ofta livsmiljöer och reträttplatser för flera av jordbrukslandskapets växt- och djurarter. Flera av dessa arter var tidigare betydligt vanligare men återfinns nu ofta endast i anslutning till jordbrukslandskapets småbiotoper. Dessa arter utgörs av lavar, mossor, kärlväxter, ödlor och ormar samt insekter. Stenmurar är värdefulla biotoper även för t.ex. spindlar, fåglar och smådäggdjur. Intill stenmurar i åkerlandskapet kan det finnas en hävdberoende flora.

I takt med den rationalisering och effektivisering av jordbruket som genomförts framför allt sedan 1950-talet har flera stenmurar tagits bort helt eller delvis. Det är därför angeläget att bevara de stenmurar eller murkomplex som finns kvar.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Arbetsföretag får inte utföras inom biotopen så att murens konstruktion och naturvärden skadas.

Borttagande av stenmurar helt eller delvis kan skada kultur- och naturmiljön liksom upptagande av öppningar i muren. Till andra skadliga arbetsföretag kan räknas placering av röjningsavfall, språng- och röjningssten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar på muren. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerester. Påbyggande av sten så att murens karaktär skadas får inte göras. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel på muren kan skada förutsättningarna för de växt- och djurarter som förekommer i biotopen. Anläggning av energiskog, julgransodling eller plantering av träd bör utföras så att träden inte växer i muren. Transporter bör utföras på ett sådant sätt att muren inte skadas.

Behov av vård och hävd

För att stenmurarnas natur- och kulturvärden skall bibehållas är det angeläget att uppslag av sly och träd röjs bort. Röjningsåtgärder kan behöva utföras med några års mellanrum. Det är också av stort värde om ytor i anslutning till stenmurar som hyser en hävdgynnad flora slås vid rätt tidpunkt årligen. Stenar som fallit med från muren kan behöva läggas tillbaka igen. Underhåll, röjningsåtgärder, bete och slätter kan ingå i avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

Var finns mer kunskap

Arnborg, G. 1980: Stenmur'n. Odlarmöda i Västergötland. Gustafsson, J-E: Hägnader och stängsel i kulturlandskapet. Praktisk fornvård 1. Riksantikvarieämbetet.

Åkerholmar

(Bild – Åkerholme med stora ekar. Bitterna, Västergötland)

Definition enligt naturvårdsförordningen

Holmar av natur- eller kulturmark med en areal av högst 0,5 hektar som omges av åkermark eller kultiverad betesmark.

(SNV:s kommentar: Fodermark som blivit föremål för ingrepp i markförbättrande syfte - dock utan att vara åkermark - benämnes *kultiverad fodermark eller betesmark*. Som exempel på markförbättrande åtgärder kan nämnas enklare markbearbetning, insådd, kalkning, gödsling eller dikning.)

Beskrivning och bevarandevärden

Åkerholmar kan vara en rest från ett ängsbruk där även den intilliggande marken hävdats genom slätter och/eller bete.

Åkerholmar utgörs av den mark som vid ett uppodlingstillfälle inte har kunnat tas i anspråk för åkerbruk p.g.a. ogynnsamma mark- eller arronderingsförhållanden eller besvärliga ägarförhållanden. Åkerholmar domineras ofta av moränpartier och/eller berghällar. På dessa åkerholmar har efter uppodlingen hävden fortsatt vilket resulterat i en bevarad hävdgynnad fauna och flora. Ibland finns även fornlämningar i form av övergivna boplatser och gravar på åkerholmarna.

Åkerholmar har höga naturvärden genom den variation i åkerlandskapet de ger. Förekomsten av åkerholmar i åkerlandskapet bidrar till en bild av det äldre jordbrukslandskapets utseende. Åkerholmar utgör livsmiljöer och reträttplatser för flera av jordbrukslandskapets växt- och djurarter. Flera av dessa arter var tidigare betydligt vanligare men återfinns nu ofta endast i anslutning till jordbrukslandskapets småbiotoper. Dessa arter utgörs av lavar, mossor, kärlväxter, ödlor och ormar samt insekter. Åkerholmar är värdefulla biotoper även för fåglar och däggdjur.

Ofta påträffas äldre träd på åkerholmarna. En del träd har hamlats. Dessa träd kan vara värdräd för flera ovanliga lavar och mossor. Flera insektsarter är knutna till t.ex. ädellövträd.

Små åkerholmar har ofta schaktats eller sprängts bort under 1900-talets effektivisering av jordbruket. Ur såväl naturvårdssynpunkt som kulturhistorisk synpunkt är det angeläget att ytterligare åkerholmar inte skadas.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Bortschaktning eller bortsprängning av åkerholmar helt eller delvis kan skada naturmiljön. Till andra skadliga arbetsföretag kan räknas markbearbetning och grävning. Placering av röjningsavfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar samt massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerester får även fortsättningsvis placeras på sådana åkerholmar där så skett av hävd. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel inom biotopskyddsområdet kan skada den flora och fauna som finns.

Länsstyrelsen bör i sin rådgivning rekommendera några olika platser på berörd brukningsenhet där brukaren kan placera sten, massor och andra saker förknippade med normal jordbruksproduktion, så att skada på natur- och kulturmiljövärden inte uppkommer.

Avverkning av äldre träd kan skada naturmiljön. Döda eller döende träd kan stå kvar. Flera av jordbrukslandskapets växt- och djurarter är beroende av att dessa träd finns kvar. Plantering av nya träd på åkerholmen kan skada naturmiljön om det inte görs för att ersätta ett äldre träd. I dessa fall bör inhemska trädslag eftersträvas.

Transporter över åkerholmar bör utföras på ett sådant sätt att åkerholmen inte skadas genom att det t.ex. uppstår markskador.

Behov och trygghet av vård och hävd

För att åkerholmarnas naturvärden skall bibehållas är det angeläget att uppslag av sly och yngre träd röjs bort. Röjningsåtgärder kan behöva utföras med några års mellanrum. I vissa fall kan det vara aktuellt att ersätta äldre träd med nya. För att de biologiska värdena ska finnas kvar på sikt måste biotopen i de flesta fall betas eller slås på ett traditionellt sätt. Röjningsåtgärder, hamling av träd, bete och slätter kan ingå i avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

19 c §-BIOTOPER

Objekt som kan avgränsas enligt 19 c § NVF är i normalfallet högst fem hektar.

Rik- och kalkkärr i jordbruksmark

(Bild – Rikkärr med blommande vaxnycklar. Lammevadskärret, Falbygden i Västergötland)

Kärr vars vegetation tydligt påverkas av kalk eller berg- och jordarter som t.ex. grönstenar, skalgrusbankar, kalkhaltig morän, kambrosilurbergarter etc. Övre arealgräns i normalfallet fem hektar. Ingen undre arealgräns.

Beskrivning och bevarandevärden

Kärr på plan eller sluttande mark som kan vara öppna eller trädbevuxna med mycket karaktäristiska växtsamhällen och en artrik flora. Även vissa betingelser vad gäller översvämning, översilning, markanvändningshistoria, påverkan av fastmarksvatten m.m. kan ge typisk s.k. rikkärrsvegetation. Nämnade kärrtyper påträffas såväl i sluttande terräng (t.ex. käll- och sipperkärr) som på mer eller mindre plan mark (t.ex. igenväxnings- och översvämningssärr i anslutning till en sjö eller ett vattendrag), sommartorra, plana till svagt sluttande kärr (blekekärr) som t.ex. på Öland och Gotland eller kärr i skogsmark. Vegetationen är sammansatt av ett eller flera karaktäristiska växtsamhällen och markvattnet har ett pH över 6 (i Norrland 5,5), hos kalkkärren i regel över neutralpunkten 7.

Kalkkärr påträffas inom områden med kalkhaltiga bergarter eller avlagringar. De är kända främst från AB, C, T, E, H, I, L, M, R, X och Z län. Utanför dessa län finns små lokala förekomster på t.ex. urkalksten, och i anslutning till kalkförande skalgrusbankar i våra kustområden. Övriga rikkärr förekommer i de flesta län i varierande frekvens, men har åtminstone i södra Sverige minskat starkt till följd av förändringar i markanvändningen i jord- och skogsbruket.

Kalkkärr (ofta med omkringliggande kalkfuktängar) och rikkärr är synnerligen skyddsvärda då de utmärks av en mycket rik flora där ett flertal rödlistade växter har sina enda förekomster i landet.

Likaså är evertebratfaunan rik och många rödlistade arter påträffas i denna miljö. Detta gäller speciellt snäckfaunan men kan även gälla en del fjärilar och andra växtätande, värdväxtberoende evertebrater.

Biotopen har en begränsad omfattning och är i viss mån beroende av vård.

Hoten mot biotoperna är flera, t.ex. dränering, uppodling, skogsplantering, vägbyggen, konstgödselanvändning och upphörd hävd (slätter eller bete) med igenväxning som följd. Under de senare årtiondena har en mängd rik- och kalkkärr försvunnit p.g.a. ändrad markanvändning och exploatering etc. Biotopen som sådan är hotad.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Till skadliga arbetsföretag kan räknas grävning, schaktning, markbearbetning, placering av röjningsavfall, annat avfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, överskottshalm eller ensilagerester. Andra skadliga arbetsföretag är uppdämning eller anläggande av dammar i kärret så att kärrets hydrologi störs. Dränering såsom utdikning eller för stort vattenuttag skadar naturmiljön. Transporter utförs på ett sådant sätt att markskador inte uppstår som skadar vegetationen eller får en dränerande eller dämmande effekt. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel kan skada naturmiljön.

Plantering av träd i kärret kan skada naturmiljön genom dränering eller förändrade ljusförhållanden. Inplantering av främmande växt- och djurarter kan skada naturmiljön.

Ängsbruk eller traditionell betesdrift skadar inte biotopen, utan kan i många fall utgöra en förutsättning för att de biologiska värdena ska finnas kvar på sikt. Om kärret ligger inom en betesmark kan trampskador uppstå om betesmarken har för hög djurbeläggning vid fel tidpunkt på året.

Behov av vård och hävd

För att kärrets naturvärden skall bibehållas är det angeläget att uppslag av sly och träd förhindras. Röjningsåtgärder kan behöva utföras med några års mellanrum. Det är också av stort värde om tidigare hävdade ytor kan fortsätta hävdas genom slåtter eller bete. Röjningsåtgärder, slåtter och traditionellt bete kan ingå i avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

Var finns mera kunskap

Elveland, J. 1978: Skötsel av norrländska rikkärr. Rapport, SNV PM 1174.

Se under rubriken "Källor med omgivande våtmark i jordbruksmark".

Naturliga ängar

(Bild - Äng med slättergubbar. Fäbacken i Värmland)

Öppna; såväl som träd- och buskbärande, naturliga, med i huvudsak av gödsel opåverkad vegetation. Vegetationen skall hysa slätterberoende/-gynnade arter. Definitionen inbegriper även områden som efter vissa restaureringsåtgärder och/eller intensifierad hävd uppfyller ovanstående kriterier. Hävdformen slätter, långvarig kontinuitet i hävden samt frånvaro av gödsling och insådd är utgångspunkten för definitionen.

Biotopgruppen omfattar alla torra till våta typer av slätterhävdade ängar, från sura silikatmarker till basrika till kalkrika marker.

(Kommentar: Naturliga ängar utgör egentligen en grupp av biotoper. För en mer detaljerad beskrivning av de olika biotoper som ingår i gruppen samt

för värderingskriterier för naturliga ängar hänvisas till handboken Inventering av ängs- och hagmarker, Naturvårdsverket informerar).

Beskrivning och bevarandevärden

Ängar har förekommit i hela landet och utgjorde förr den viktigaste produktionsbasen för vinterfodret. Biotopgruppen kännetecknas av sin rikedom med avseende på flora och fauna och kan generellt sägas ha förutsättningar att hysa hotade arter.

De naturliga slåttermarkerna har nu i princip försvunnit som markslag i jordbruket och förekommer idag endast som punktobjekt. Genom främst uppodling, men även upphörande hävd och igenplantering har en biotoputarmning med åtföljande utarmning av flora och fauna skett. Drygt hälften av kärlväxterna och en fjärdedel av kryptogamerna i rödlistekategorierna 1-3 hör hemma i odlingslandskapet. Av dessa arter återfinns många i ängarna.

Slåttermarkernas värden för naturvärden är beroende av hävden. Vid upphörande av hävden sker ekologiska förändringar relativt snabbt. Hur snabbt dessa sker är bland annat beroende av markens fuktighetsgrad. I ett längre perspektiv kommer ängen att växa igen för att så småningom övergå till skog. Till följd av ett tilltagande gödslande kvävenedfall i stora delar av landet har hävdens intensitet fått en allt större betydelse.

Biotopgruppen naturliga ängar innefattar dels *fastmarksängar* (hårdvallsängar), dvs. träd- och buskbärande äng (änge m.m.), hackslått samt *öppen äng på torr tillfrisk mark* och *fukt- och våtmarker* (naturliga översvännings- och översilningsmarker), dvs. sidvallsängar, slåtterkärr, dammängar, sil-ängar och strandängar.

Hackslått avser normalt en hårdvallsäng på ofta ytblockig, kuperad eller sluttande moränmark. Den kan vara uppsplittrad på små arealer, t.ex. utefter gärdesgårdar och mellan åkrar. Ängstypen hyser i regel en mycket artrik kärlväxtflora och är också känd för sin rika svampflora.

Annan öppen äng på torr till frisk mark i övrigt utgörs av slåtterängar på fastmarksunderlag som ej hackslått.

Träd- och buskbärande äng förekommer på all slags minerogen mark. Naturtypen kännetecknas av en vegetationsmosaik av lövträdsdungar och öppna slåtterytor, vars vegetationstyper kan variera från torräng till fuktäng.

Stor artrikedom utmärker dessa marker. Gotland är det län där naturtypen har sin mest typiska utformning.

Sötvattenstrandängar och havsstrandängar förekommer på flacka sediment mellan hög- och lågvattengränserna vid sjöar och vattendrag respektive havskuster. Maden utgör en syd- och mellansvensk variant av strandäng på extremt flacka stränder vid sjöar och vattendrag som karaktäriseras av en högvuxen gräs-, starr- och fräkenvegetation. Raningen är en nordsvensk motsvarighet till maden och var vid sidan av dammängar, silängar och myrslätter de mest betydelsefulla våtmarkermarkerna i större delen av Norrland. Havsstrandängarna utnyttjades förr till både slätter och bete. De hyser en rik flora och fauna, inte minst är häck- och sträckfågelfaunan av intresse. I den mån strandängar fortfarande hävdas rör det sig nästan uteslutande om bete. Slätterhävd lever kvar i sällsynta undantagsfall.

Sidvallsängar är sådana slätterhävdade fukt- och våtmarker som ej tillhör den egentliga strandzonen mot öppet vatten, men som genom sitt läge i terrängen, till exempel i svackor där smältvatten kan samlas varje vår eller i genomsilade sluttningar, har en vegetation av fuktängstyp. Ett exempel är kalkfuktängen som utgörs av en atrik, lågvuxen och örtrik gräsmark på fuktig kalkjord. Artantalet inom en kalkfuktäng är oftast stort (60-80 kärlväxter och 15-20 mossor) och har ett starkt inslag av sydöstliga arter och flera orkidearter.

Slätterkärr utgörs av såväl fattigkärr som rikkärr och extremrikkärr som utnyttjats för myrslätter. Denna ängstyp finns endast kvar i mycket ringa utsträckning.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Till skadliga arbetsföretag kan räknas grävning, schaktning, markbearbetning, placering av träd och buskar från röjningsåtgärder, övrigt avfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerrester. Andra skadliga arbetsföretag är uppdämning eller

anläggande av dammar i ängar som är belägna på friska och våta marker. Dränering såsom utdikning i sådana områden skadar naturmiljön. Avverkning av äldre träd som användes för lövtäkt eller hade annan användning kan skada naturmiljön. Avverkning i syfte att restaurera ängen kan inte anses skada naturmiljön. Att uppföra ny bebyggelse inom biotopen skadar naturmiljön. Transporter över ängen utförs på ett sådant sätt att markskador inte uppstår som skadar vegetationen eller får en dränerande eller dämmande effekt. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller användning av bekämpningsmedel och jordförbättrande medel som t.ex. kalk kan skada vegetationen.

En för tidig slåtter eller för tidigt påsläpp för efterbete i förhållande till den lokala hävdtraditionen missgynnar de slåtterberoende arterna. Anläggande av rasthagar kan medföra att markskador uppstår i form av trampsador vilket kan skada vegetationen. Tillskottsutfodring vid efterbete medför bl.a. en ökad tillförsel av näringsämnen till marken vilket kan skada vegetationen.

Insådd av gräs- eller vallfrön skadar biotopen.

Användning av avermectiner skadar förutsättningarna för dynglevande insekter, vilket medför att dyngan bryts ned långsammare.

Inplantering av främmande växt- och djurarter kan skada naturmiljön.

Behov av vård och hävd

För att ängens natur- och kulturhistoriska värden skall bibehållas är det nödvändigt att hävdade ytor kan fortsätta att hävdas med årlig slåtter och efterbete. Fagning och lövtäkt kan vara viktiga komponenter i hävden. Röjningsåtgärder kan behöva utföras. Sådana åtgärder kan ingå avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

Var finns mera kunskap

Elveland, J. 1979: Dammängar, silängar, ranningar - norrländska naturvårdsobjekt. Naturvårdsverket informerar. SNV PM 1174.

Naturvårdsverket 1983: Skötsel av naturtyper nr 1. Skötsel av kalkkärr och kalkfuktängar.

Naturvårdsverket 1983: Norrländska våtmarker - bevarande av ett gammalt kulturlandskap. Meddelande. SNV PM 1737.

Ekstam, U, Forshed, N, Johansson, O. 1986: Havsstrandängar. Skötsel av naturtyper. LT/Naturvårdsverket.

Alexandersson, H, Ekstam, U, Forshed, N. 1986: Stränder vid fågelsjöar. Skötsel av naturtyper. LT.

Naturvårdsverket. 1987: Inventering av ängs- och hagmarker. Handbok. Naturvårdsverket informerar.

Aronsson, M, Ekstam, U, Forshed, N. 1988: Ängar. Skötsel av naturtyper. LT/Naturvårdsverket.

Johansson, O, Forshed, N. 1991: Restaurering av ängs- och hagmarker. Naturvårdsverket.

Ekstam, U, Forshed, N. 1992: Om hävden upphör. Skötsel av naturtyper. Naturvårdsverket.

Länsstyrelsens rapporter över länsvisa ängs- och hagmarksinventeringar.

Naturbetesmarker

(Bild – Beteshage, Gökhem, Västergötland)

Naturliga, med i huvudsak av gödsel opåverkad vegetation och genom långvarig beteshävd (i vissa fall kombinerad med slåtter) välhävdade öppna eller trädbärande gräsmarker. Långvarig kontinuitet i hävden genom huvudsakligen bete samt frånvaro av gödsling och insådd är utgångspunkten för definitionen. Viss gödsling och insådd, som kan ha skett tidigare men som inte utarmat naturbetesmarkens flora och fauna, skall inte utgöra hinder för att betesmarken skall omfattas av biotopskyddet.

Denna biotopgrupp omfattar alla torra till våta typer av beteshävdade gräsmarker, alltifrån sura silikatmarker till basrika/ kalkrika marker.

Naturbetesmarker som ligger inom skog och som definieras som äldre skogsbeten omfattas av bestämmelserna i 19 b § NVF. Skogsvårdsstyrelsen ansvarar för skyddet och vården av dessa biotoper.

(Kommentar: Naturbetesmarker utgör egentligen en grupp biotoper. För en mer detaljerad beskrivning av de olika biotoper som ingår i denna grupp samt för värderingsskriterierna för naturbetesmarker hänvisas till handboken Inventering av ängs- och hagmarker, Naturvårdsverket informerar).

Beskrivning och bevarandevärden

Biotopen kännetecknas av en öppen karaktär och variation i sammansättningen av vegetationstyper. Till följd av förändringar i markanvändningen i jordbruket och minskad betesdrift har många betesmarker plöjts upp, kultiverats, skogsplanterats eller växt igen passivt på grund av utebliven hävd. Dagens naturbetesmarker är ofta gamla slättermarker som överförts till betesmarker i och med att vinterfoder började odlas på åkermark.

Den biotoputarmning som förändringarna i jordbrukslandskapet har medfört har drabbat florans och faunan hårt. De kvarvarande naturbetesmarkerna har därför stor betydelse för bevarandet av den biologiska mångfalden.

Naturbetesmarkernas värden för naturvården är beroende av hävden. Vid upphörande av hävden kan ekologiska förändringar ske relativt snabbt. Hur snabbt dessa sker är bl. a. beroende av markens fuktighetsgrad. I ett längre perspektiv kommer den öppna biotopen dock att bli allt mer sluten för att så småningom övergå till skogsbiotop.

Naturbetesmarkerna omfattar dels hagmarker som kan indelas i *öppen hagmark, ekhage, björkhage, blandlövhage, annan träd- och buskbärande hagmark och övriga betesmarker*, dvs. alvar, ljunghedar, annan öppen utmark och buskrik utmark. Även betade strandängar innefattas i biotopen.

Öppen hagmark förekommer i olika terrängtyper och saknar i princip buskar och träd. Enstaka solitärer av träd eller buskar kan förekomma. Öppenheten är som regel resultatet av långvarigt betestryck i kombination med avverkning och röjning.

Ekhagen är en betesmark, där ek eller undantagsvis bergesk är enda eller dominerande trädart. I sin mest typiska utformning är ekhagen ett karaktäri-

serande inslag i det syd- och mellansvenska herrgårdslandskapet.

Björkhagen är en betesmark, där vårtbjörk och/eller glasbjörk är de enda eller de dominerande trädarterna. Den karakteriserar magrare och grövre mark, exempelvis ytblockig moränmark, av torr till frisk typ, men förekommer även på fuktig och finkornig mark. Även andra trädslag kan ingå i trädskiktet.

Blandlövhagen inrymmer såväl ädellövhagmarker som hagmarker med andra lövträd. Egentligen utgör ek- respektive björkhagen extremfall av dessa båda blandlövhagtyper.

Som exempel på annan träd- och buskbärande hagmark kan barrträdspräglad betesmark nämnas. Denna biotop förekommer ofta på morän- och hållmarksöar i det mellansvenska helåkerlandskapet. Den är mestadels karakteriserad av bredkroniga stortallar med enbuskar och enstaka lövträd som inblandning. Liknande talldominerade beteshagar förekommer även på rullstensåsar liksom på kalkhällmark.

Alvar är en naturtyp, som i första hand återfinns på Öland och Gotland. Smärre områden på Kinnekulle och Falbygden i Västergötland utgör västliga utposter. Plan, sprickgenomsatt kalkhäll, som är naken eller överlagrad av ett tunt lager, ofta uppfrysningsbenägen vittringsjord, karakteriserar alvaret som terrängtyp. Träd- och buskbärande delar på alvaret förs till denna naturtyp.

Ljunghed i betydelsen suboceanisk ljunghed upptog under 1700- och 1800-talen stora utmarksarealer i västra Sveriges nederbördsrika magermarker. Ett stort virkesuttag i kombination med hårt betestryck året runt på markerna gav upphov till dessa stora hedområden, av vilka endast små fragment återstår i dag. Resten har genom plantering överförts till skogsmark.

Som exempel på annan öppen utmark kan anföras mer eller mindre plana sandfält i anslutning till gamla exercishedar eller moderna militära övningsfält på mera kuperad mark. En speciell biotop utgör här sandstappen som karakteriseras av öppen, trädfri och lågvuxen gräsmark på kalkrika, mer eller mindre humusfria, näringsfattiga och väl-dränerade sandjordar. Biotopen är belägen i solexponerade varma terränglägen med torra förhållanden och har ett uppbrutet vegetationstäck, oftast med inslag av

tofsäxing (*Koeleria glauca*). Biotopen innehåller ett stort antal kärlväxter, varav många är sydliga och sydöstliga arter.

Exempel på buskrika utmarker är enbuskdominerade betesmarker på normalt näringsmässigt fattigt underlag. Dessa kallas i Skåne enefälader. De återfinns på de gamla byarnas utmarker, som utgjorde betesallmänningar. Enbuskarna, som ger naturtypen dess prägel, kan växla starkt i form och storlek, från markkrypande till högvuxna pelarformer.

Naturbetesmarkerna är särskilt skyddsvärda p.g.a. den oftast rika floran och faunan, den varierade vegetationen och biotopgruppens förutsättningar att hysa rödlistade arter. Nära hälften av Sveriges kärlväxter kan förekomma i naturbetesmarkerna. Naturbetesmarkerna varierar från helt öppen mark med inslag av fuktiga och torra delar och därtill hörande växtarter till huvudsakligen öppen mark med ett större eller mindre inslag av träd och buskar. Här förekommer både triviala och ädla lövträd.

Naturbetesmarkerna har även höga kulturhistoriska värden. I och i anslutning till dessa marker finns ofta spår och lämningar av markanvändningen i äldre jordbrukslandskapet som t.ex. fågator och förhistoriska odlingsrösen.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Till skadliga arbetsföretag kan räknas grävning, schaktning, markbearbetning, placering av röjningsavfall från röjningsåtgärder, annat avfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerester. Andra skadliga arbetsföretag är uppdämning eller anläggande av dammar i naturbetesmarker som är belägna på friska och våta marker. Dränering såsom utdikning i sådana områden skadar naturmiljön.

Avverkning av äldre hagmarksträd kan skada naturmiljön. Avverkning i form av restaurering av naturbetesmarken kan dock inte anses skada naturmiljön. Uppförande av nybebyggelse kan skada naturmiljön. Transporter över betesmarken utförs på ett sådant sätt att markskador inte

uppstår som skadar vegetationen eller får en dränerande eller dämmande effekt. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller användning av bekämpningsmedel och jordförbättrande medel som t.ex. kalk kan skada vegetationen.

Traditionellt betesbruk skadar inte biotopen, utan är en förutsättning för att de biologiska värdena ska finnas kvar. Om betesmarken har för stor betesbeläggning eller felaktig sammansättning av betesdjur kan detta skada vegetationen. Detta kan uppstå om ett stort antal hästar betar marker under för lång tid t.ex. när rasthagar anläggs. Rasthagar leder till trampskador och skador på träd eftersom djurhållningen i dessa marker inte är anpassade för betesmarkens produktionsförmåga. Tillskottsutfodring i form av högvärdigt grovfoder kan skada naturmiljön på så sätt att djuren ratar växtligheten inom naturbetesmarken samt att fodret medför tillskott av näringsämnen till betesmarken.

För att styra djuren till områden de inte gärna betar bör vattenkar, saltstenar o.d. placeras på sådana ställen, och inte på platser där de kan skada de natur- eller kulturvärden som finns i betesmarken.

Felaktig fallindelning så att även andra markslag, t.ex. högproduktiva åkerbeten, ingår i samma falla som naturbetesmarken kan medföra att vegetationen skadas då detta innebär ett tillskott av gödande ämnen inom naturbetesmarken via betesdjurens spillnig.

Inplantering av främmande växt- och djurarter kan skada naturmiljön. Insådd av gräs- eller vallfrön skadar biotopen.

Användning av avermectiner skadar förutsättningarna för dynglevande insekter, och medför att dyngan bryts ned långsammare.

Behov av vård och hävd

För att betesmarkens natur- och kulturhistoriska värden skall bibehållas är det nödvändigt att hävdade ytor kan fortsätta hävdas genom traditionellt bete och att uppslag av sly och träd förhindras. Röjningsåtgärder kan behöva utföras med jämna mellanrum. Betesdrift och röjningsåtgärder kan ingå i avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

I de fall då gödslade betesmarker ligger inom samma fålla som ogödslade partier är det lämpligt att avskilja de ogödslade partierna genom att ändra fållindelningen. Även detta kan ingå i skötselavtal.

Var finns mera kunskap

Se under rubriken "Naturliga ängar"

Ras- eller bergbranter (på mark som inte omfattas av skogsvårdslagen)

Trädbärande, trädbeskuggade eller kala ras-, berg- eller blockbranter. Till biotopen räknas även de trädbestånd som växer i själva branten samt även träd som inte omfattas av skogsvårdslagen närmast bergroten. Bestämmelserna omfattar ras- eller bergbranter i fjällen, längs kuster och stränder och i omedelbar anslutning till jordbruksmark.

Beskrivning och bevarandevärden

Ras- och bergbranter är en viktig biotop för en rad rödlistade arter. Kombinationen av substrat (klippor, block och lodytor), träd som oftast är mycket gamla och speciella mikroklimatförhållanden ger tillsammans en mycket värdefull och speciell miljö. Olika bergarter, väderstreck och lutning ger olika förutsättningar och skapar många olika slags livsmiljöer. Olika bergarter ger t.ex. olika mark- och substratkemiska förhållanden. Träd kan vara en mycket viktig komponent i biotopen. De ger beskuggning som är en viktig förutsättning för mikroklimatiska förhållanden (bl.a. fuktighetsgrad som är en viktig förutsättning för flera mossor och lavar). I de fall rasbranten är belägen i anslutning till åker- eller betesmark är träden ofta exponerade för ljus vilket i sin tur gynnar andra arter av främst lavar som växer på träden. Totalt 130 arter i rödlistekategori 1-4 (ryggradslösa djur ej inräknade) har sin huvudsakliga förekomst i denna biotop.

Av särskilt intresse är sydvända respektive nordvända ras- och bergbranter. Sydvända branter har ofta en särpräglad flora åtminstone beträffande kärlväxter. Nordvända branter utgör en speciell miljö genom den höga luftfuktighet som är en följd av läget mot norr.

Hydrologin är en annan viktig faktor i denna biotop. Ofta sipprar det fram vatten längs branter och lodytor vilket skapar speciella livsmiljöer som en del arter är beroende av. I rasbranter ansamlas ofta förna som ligger skyddad för slitage och omrörning. Där kan hög luftfuktighet upprätthållas vilket skapar en viktig livsmiljö för en del snäckor och andra ryggradslösa djur.

Ras- och bergbranter utgör även ofta häckningslokaler för flera fågelarter t.ex. pilgrimsfalk och berguv.

Sammantaget kan sägas att rasbranter uppvisar en stor variation med en mosaikartad struktur med stora förutsättningar för biologisk mångfald i form av en stor artrikedom.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Till skadliga arbetsföretag kan räknas grävning, schaktning, markbearbetning, placering av röjningsavfall, övrigt avfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerester. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam, bekämpningsmedel och jordförbättrande medel inom biotopen kan skada förutsättningarna för de växt- och djurarter som förekommer. Verksamhet i form av klättring utbildning och träning för alpinister förläggs till branter där naturmiljön inte kan skadas.

Behov av vård och hävd

Biotopen är vanligtvis inte påverkad eller beroende av vårdåtgärder.

Naturliga bäckfåror (på mark som inte omfattas av skogsvårdslagen)

(Bild – Södra Kvinneby, Öland)

Med naturliga bäckfåror avses hela eller del av bäckfåran som har naturlig eller väsentligen opåverkad vattenregim. Bäckfåror som till vissa delar rätats ut eller fördjupats kan således också omfattas av bestämmelserna om ingreppen numera saknar betydelse för naturvärdena.

Bestämmelserna avser naturliga bäckfåror som på topografiska kartan är tecknade med enkelt streck i mark som inte omfattas av skogsvårdslagen. Det kan vara bäckar i åker- eller betesmark eller bäckar i fjällen. Biotopen omfattar själva vattenfåran med kringliggande fastmarkszon. Zonen av

angränsande fastmark på vardera sidan om bäcken kan variera i bredd beroende på förutsättningarna för bevarandet av biotopskyddsområdets värden. Zonens bredd kan variera upp till fem meter räknat från högvattenlinjen. Denna skyddszon definieras i samband med diskussioner med markägaren/brukaren inför beslut om avgränsning av biotopskyddsområdet. I samband med avgränsningsbeslutet kan markanvändningen inom zonen regleras i ett civilrättsligt avtal. Detta kan vara särskilt viktigt om bäckfåran ligger i åkermark.

Beskrivning och bevarandevärden

Biotopen utgörs av bäckfåran med kringliggande fastmarkzon. Bland mer välkända rödlistade arter i biotopen kan nämnas flodpärlmussla samt ett antal fiskarter: groplöja, grönling, sandkrypare och nissöga. I kustlänen finns lokaler för genetiskt värdefulla bestånd av havsöring i biotopen. Genom biotopskyddet kan överlevnaden säkras för flera rödlistade arter.

Ett biotopskydd för naturliga bäckfåror bidrar utöver skyddet för ett antal rödlistade arter således även till allmänt förbättrade möjligheter att långsiktigt bevara den biologiska mångfald som de rinnande vattnen representerar.

I de flesta fall har bäckfåror i jordbrukslandskapet varit öppna, träd- och buskfria områden, som har slagits eller betats på ett traditionellt sätt. Markerna på sidorna om bäckfåran kan innehålla mycket artrika växt- och djursamhällen, och dessa marker bör fortsättningsvis vara träd- och buskfria.

I tidigare träd- och/eller buskbevuxna bäckfåror kan skyddet motiveras bl.a. av vikten av att en trädridå kan medföra att en beskuggning kan bibehållas i själva vattenfåran för att inte betingelserna för bottenlevande rödlistade arter påverkas negativt. Dessutom kan trädzonen medföra att inströmning av grumligt eller förorenat vatten från marker utanför skyddszonen till en del förhindras (strandskogen fungerar som filter). Träd- och buskvegetation i fastmarkszonen har ofta ett lövträdsinslag som i sig är en artrik miljö som är viktig för den lokala mångformigheten i såväl fågelfaunan som den "lägre" floran och faunan; inklusive vissa rödlistade landlevande ryggradslösa djur, lavar, mossor och svampar.

Skyddet av fastmarkszonen kan även motiveras av att det i vissa fall kan vara angeläget reglera markanvändningen i omedelbar närhet av bäckfåran.

Arbetsföretag inom biotopen som kan skada naturmiljön

Till skadliga arbetsföretag kan räknas grävning, schaktning, markbearbetning, placering av röjningsavfall, övrigt avfall, sten eller massor från t.ex. markförbättringar och dikesrensningar. Det kan även röra sig om massor som har samband med den årliga jordbruksproduktionen som kasserad skörd, gödselstukor, överskottshalm eller ensilagerester. Andra skadliga arbetsföretag är uppdamning eller anläggande av dammar i bäcken så att hydrologin störs. Dränering såsom utdikning, rensning eller för stort vattenuttag skadar naturmiljön. Transporter utförs på ett sådant sätt att markskador inte uppstår som skadar vegetationen eller får en dränerande eller dämmande effekt. Spridning av gödsel, pressaft, urin, slam eller bekämpningsmedel och jordförbättrande medel inom biotopskyddsområdet kan skada naturmiljön.

Plantering av träd i biotopskyddsområdet medför ökad beskuggning vilket skadar de hävdgynnade växt- och djursamhällena, och det kan ha en viss dränerande effekt. I vissa fall gynnas livsbetingelserna för skugggynnade arter och bottenlevande arter av trädplantering genom den beskuggning som åstadkoms.

Traditionellt ängsbruk eller betesdrift skadar inte biotopen, utan är i de flesta fall en förutsättning för att de biologiska värdena ska finnas kvar. En för hög betesbeläggning vid fel tidpunkt på året kan skada biotopen.

Inplantering av främmande växt- och djurarter kan skada naturmiljön.

Behov av vård och hävd

Den mot vattenfåran angränsande fastmarken inom biotopen bör vara bevuxen året om. Om biotopen tidigare hävdats måste hävden samt röjning av sly och buskar fortsätta om de biologiska värdena skall finnas kvar. Detta kan göras inom ramen för avtal eller beslut om natur- och kulturmiljövård.

Bottenvård kan komma ifråga om bäcken är betydelsefull som reproduktionslokal för lekande fisk.

Var finns mer kunskap

Fiskeriverket: Fakta om fisk, fiske och fiskevård. Fiskevård i rinnande vatten. Faktablad nr 7, januari 1993.

Bilaga 1

SFS 1993:1086

Förordning om ändring i naturvårdsförordningen (1976:484);

utfärdad den 23 september 1993.

Regeringen föreskriver att det i naturvårdsförordningen (1976:484)¹ skall införas åtta nya paragrafer, 19 a-19 h §§, två nya rubriker närmast före 19 a och 19 h §§ samt tre bilagor av följande lydelse.

BIOTOPSKYDD

19 a § Arbetsföretag som kan skada naturmiljön får inte utföras inom sådana skyddsvärda biotoper som anges i bilaga 1.

Länsstyrelsen får vidta de åtgärder som behövs för att vårda biotoper som avses i bilaga 1. Länsstyrelsen får, om det finns särskilda skäl, i det enskilda fallet medge undantag från första stycket.

19 b § Skogsvårdsstyrelsen får besluta att arbetsföretag som kan skada naturmiljön inte får utföras inom en skyddsvärd biotop som anges i bilaga 2. I skogsvårdsstyrelsens beslut skall anges gränserna för den skyddsvärda biotopen.

Skogsvårdsstyrelsen får vidta de åtgärder som behövs för att vårda dessa biotoper.

19 c § Länsstyrelsen får besluta att arbetsföretag som kan skada naturmiljön inte får utföras inom en skyddsvärd biotop av följande slag: Rik- och kalkkärr i jordbruksmark, naturliga ängar och naturbetesmarker. Länsstyrelsen får meddela sådant beslut även för naturliga bäckfåror och ras- eller bergbranter för mark som inte omfattas av skogsvårdslagen (1979:429). I länsstyrelsens beslut skall anges gränserna för den skyddsvärda biotopen.

Länsstyrelsen får vidta de åtgärder som behövs för att vårda dessa biotoper.

19 d § Innan skogsvårdsstyrelsen eller länsstyrelsen fattar beslut om biotopskydd enligt 19 b eller 19 c § skall myndigheten förelägga ägare eller innehavare av särskild rätt till marken att, om de vill lämna in invändningar mot åtgärden, göra detta hos myndigheten inom viss tid.

Beslut om biotopskydd enligt 19 b eller 19 c § skall delges ägare eller innehavare av särskild rätt till marken.

¹Förordningen omtryckt 1987:939

19 e § 19 a-19 c §§ gäller inte för arbetsföretag på mark i omedelbar anslutning till befintlig bebyggelse. SFS 1993:1086

Trots vad som föreskrivs i 19 a-19 c §§ får sådana arbetsföretag utföras som behövs för att genomföra en detaljplan enligt plan- och bygglagen (1987:10) om planen har vunnit laga kraft när biotopskyddet beslutas. Motsvarande gäller arbetsföretag i enlighet med områdesbestämmelser eller arbetsplaner enligt väglagen (1971:948) som varit utställda.

19 f § Länsstyrelsen skall på begäran kostnadsfritt lämna besked om ett mark- eller vattenområde är skyddat enligt 19 a §.

19 g § Vad som sägs om länsstyrelsen i denna förordning skall i fråga om skyddet för biotoperna i stället gälla skogsvårdsstyrelsen, om den myndigheten ansvarar för vården av biotopen.

VÅTMARKER

19 h § Förbud enligt 18 d § naturvårdslagen (1964:822) mot markavvattning gäller i de län eller kommuner eller områden som anges i bilaga 3.

Länsstyrelsen får, om det finns särskilda skäl, i det enskilda fallet medge undantag från första stycket.

Bilaga 1

Biotoper som avses i 19 a § naturvårdsförordningen (1976:484)

1. Alléer

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden skall till övervägande del utgöras av vuxna träd.

2. Källor med omgivande våtmark i jordbruksmark

Områden i terräng där grundvatten koncentrerat strömmar ut och där den våtmark som uppkommer till följd av det utströmmande vattnet högst uppgår till ett hektar.

3. Odlingrösen i jordbruksmark

På eller i anslutning till jordbruksmark upplagda ansamlingar av stenar med ursprung i jordbruksdriften.

SFS 1993:1086 | 4. Pilevallar

Hamlade pilar i en rad som består av minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst 100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller invid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller av tre träd, om vallen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred. Biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektion på marken utgör. För det fall vallen är bredare än trädkronornas projektion på marken omfattar biotopen vallen i sin helhet.

5. Småvatten och våtmarker i jordbruksmark

Småvatten och våtmarker med en areal av högst ett hektar i jordbruksmark, som ständigt håller ytvatten eller en fuktig markyta såsom kärr, gölar, våtar, översilningsmarker, kallkällor, mägergravar, öppna diken och dammar. Arealbegränsningen avser inte linjära element som öppna diken. Dammar anlagda för bevattningsändamål innefattas inte i denna biotop.

6. Stenmurar i jordbruksmark

Uppbyggnader av sammanpassade, på varandra lagda stenar, som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen.

7. Åkerholmar

Holmar av natur- eller kulturmark med en areal av högst 0,5 hektar som omges av åkermark eller kultiverad betesmark.

Bilaga 2

**Biotoper
som avses i 19 b § naturvårdsförordningen (1976:484)**

Brandfält
Lövbrännor
Äldre naturskogsartade lövbestånd
Äldre naturskogsartade ädellövskogsbestånd
Ortrika allundar
Ravinskogar
Ortrika bäckdråg
Urskogsartade barrskogsbestånd
Ädellövsumpskogor

Örtrika sumpskogar

SFS 1993:1086

Äldre skogsbeten

Åsgranskogar

Kalkbarrskogar

Rik- och kalkkärr i skogslandskapet

Alkärr

Gamla hassellundar

Källor med omgivande våtmarker inom område som omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429) Myrholmar på mark som omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429)

Ras- eller bergbranter inom område som omfattas av bestämmelserna i skogsvårdslagen (1979:429)

Bilaga 3

Län, kommuner och områden vilka skyddas enligt 19 h § naturvårdsförordningen (1976:484)

Län

Stockholms län

Uppsala län

Södermanlands län

Östergötlands län

Kalmar län

Gotlands län

Blekinge län

Kristianstads län

Malmöhus län

Hallands län utom Hylte kommun

Göteborgs och Bohus län

Älvsborgs län utom Ulricehamns, Tranemo och Svenljunga kommuner

Skaraborgs län

Kommuner

Jönköpings kommun

Tranås kommun

Säffle kommun

Grums kommun

SFS 1993:1086	Hammarö kommun
	Kristinehamns kommun
	Karlstads kommun utom Alvsbacka och Nyeds församlingar
	Örebro kommun
	Kumla kommun
	Hallsbergs kommun
	Laxå kommun
	Askersunds kommun
	Arboga kommun
	Kungsörs kommun
	Köpings kommun
	Hallstahammars kommun
	Västerås kommun

Områden

<i>Objekt</i>	<i>Län</i>
Åsnen	G
Kävsjö-Store Mosse	F
Kilsviken	R/S
Svartåområdet	U
Hovranområdet	W
Annsjön	Z
Umeälvens delta	AC
Tärnasjön	AC
Gammelstadsviken	BD
Persöfjorden	BD
Tjålmejaure-Laisdalen	BD
Laidaure	BD
Sjaunja	BD
Taavavouma	BD

Denna förordning träder i kraft den 1 januari 1994.

På regeringens vägnar

OLOF JOHANSSON

Ulf Andersson
(Miljö- och natur-
resursdepartementet)

Bilaga 2

Andra lagar och bestämmelser av intresse

Naturvårdslagen

Hänsyn -1 §

1 § NVL innehåller de grundläggande bestämmelserna om naturvårdshänsyn. I paragrafen understryks att alla, både enskilda och företag, är skyldiga att visa naturvårdshänsyn. Denna skyldighet omfattar även den kulturpräglade naturmiljön (3 a §). Bestämmelsen saknar sanktioner.

Om skada på naturen inte kan undvikas när ett arbetsföretag eller annan åtgärd utförs, skall åtgärder vidtas för att begränsa eller motverka skadan. Skyldighet att visa hänsyn gäller oavsett om verksamheten är av kommersiell karaktär eller inte.

3 § NVL

Den myndighet som prövar en fråga om naturvård skall ta hänsyn till övriga allmänna och enskilda intressen. Vid prövningen skall naturresurslagen tillämpas. Det innebär att naturresurslagens bestämmelser skall tillämpas som om de vore införda i naturvårdslagen (se vidare om NRL sid. 92).

I andra stycket föreskrivs att beslut enligt vissa andra i paragrafen angivna bestämmelser, bl.a. 18 c och d §§ samt 20 § inte får strida mot detaljplan eller områdesbestämmelser. Härvid gäller att planen eller områdesbestämmelserna skall ha vunnit laga kraft. Om syftet med planen eller bestämmelserna inte motverkas får dock beslutet medföra mindre avvikelser.

Strandskydd 15 § NVL

15 § NVL innehåller bestämmelser till skydd för landets stränder. Syftet är att säkra tillgången på strandområden för friluftslivet. Sedan den 1 juli 1994 syftar skyddet även till att bevara goda livsvillkor för djur- och växtlivet.

Strandskyddsområdet omfattar normalt mark- och vattenområde intill 100 meter från strandlinjen och innebär förbud mot att uppföra ny byggnad eller ändra befintlig byggnad för att tillgodose ett väsentligen annat användningssätt. Anläggningar eller anordningar får heller inte utföras, vilka tar mark i anspråk såsom tomt eller som på annat sätt hindrar allmänheten att färdas fritt. Dispens från förbudet kan medges om särskilda skäl föreligger. Stark restriktivitet gäller vid prövningen av om undantag från förbudet kan medges.

Skyddet av stränderna av hänsyn till djur- och växtlivets livsvillkor innebär en komplettering av biotopskyddet i 21 § NVL. Särskilt betydelsefullt är detta beträffande skyddet för de biotoper som, vare sig de finns på land eller i vattnet, är beroende av samspelet mellan land och vatten.

Markavvattning -18 c och d §§ NVL

Markavvattningsåtgärder får inte utföras utan länsstyrelsens tillstånd. Markavvattning är åtgärder för att sänka eller tappa ur en sjö eller för att skydda mot vatten, när syftet är att varaktigt öka en fastighets lämplighet för ett visst ändamål.

Vid prövningen skall beaktas om åtgärderna leder till vattenföroreningar. Detaljdränering genom täckdikning är prövningspliktig endast om det föreligger sannolika skäl att företaget medför menlig inverkan på naturmiljön.

Tillstånd behövs inte för att utföra rensningar för att bibehålla vattnets djup eller läge. Med rensning avses återställande av dikets dränerande effekt genom att sediment, nedrasat material och vegetation m.m. tas bort. När åtgärden utförs så lång tid efter dikning eller senaste rensning att ett nytt naturtillstånd har etablerats, skall den bedömas som markavvattning och är följaktligen tillståndspliktig. Ett nytt naturtillstånd har inträtt när flora, fauna eller naturmiljön i övrigt, under tiden efter den senaste dikningen, har förändrats och detta naturtillstånd genom en förnyad dikning eller rensning skulle försvinna.

För vissa områden har Regeringen med stöd av 18 d § NVL meddelat förbud mot de markavvattningsåtgärder som kräver tillstånd enligt 18 c § NVL. Inom dessa förbuds-områden får länsstyrelsen meddela tillstånd

endast om det finns särskilda skäl, och en ännu större restriktivitet gäller således än vid prövningen enligt 18 c § NVL.

Av förarbeten och lagstiftning framgår att betydande återhållsamhet bör gälla vid prövning av frågan om tillstånd till markavvattning kan medges eller inte. När ett markavvattningsföretag prövas, skall inte enbart den omedelbara påverkan av arbetsföretaget avgöras. Även påverkan och riskerna för en successiv förändring och utarmning av naturmiljön - både mark och vatten - inom och utanför området, bör beaktas vid prövningen. Områdets värde och betydelse långsiktigt för naturmiljön och den biologiska mångfalden bör ses såväl i ett lokalt, som i ett regionalt och nationellt perspektiv.

Samråd -20 § NVL

20 § NVL vidareutvecklar kravet på naturvårds- och kulturmiljöhänsyn. I bestämmelsen föreskrivs att samråd skall ske beträffande alla arbetsföretag som kan komma att väsentligt ändra naturmiljön, vilken inrymmer även kulturmiljön i landskapet. Länsstyrelsen kan föreskriva att anmälan för samråd alltid skall ske för vissa särskilt preciserade arbetsföretag. Samrådet skall ske innan arbetsföretag utförs. Samrådsskyldigheten gäller inte om arbetsföretaget är tillståndspliktigt enligt 18, 18 c eller 19 § § NVL eller skall prövas enligt vattenlagen eller miljöskyddslagen. Samrådsmyndighet är länsstyrelsen. Sedan den 1 augusti 1994 är skogsvårdsstyrelsen samrådsmyndighet för åtgärder på mark som omfattas av skogsvårdslagen och som avser avverkning, hyggesbehandling, beståndsanläggning, beståndsvård, bortförande av avverkningsrester, skogsbilvägar, skogsgödsling och skogsmarkskalkning (23 a § NVF).

20 § NVL kom ursprungligen till för att naturvårdsmyndigheten skulle få kännedom om arbetsföretag som kunde komma att väsentligt ändra naturmiljön. Myndigheten fick härigenom tillfälle att påverka utförandet av arbetsföretaget och ta ställning till om marken skulle skyddas, t.ex. genom beslut om naturreservat. Härefter har samrådsbestämmelsen skärpts och numera kan således ett arbetsföretag även förbjudas.

Samrådsskyldighet gäller redan när det föreligger risk för ändring av naturmiljön. Samråd skall ske oavsett vilket slag av verksamhet arbetsfö-

taget avser, kommersiell eller inte och även för åtgärder i jord- och skogsbruket, liksom utfyllnader, grävnings- och schaktningsarbeten m.m. Vid samrådet ger länsstyrelsen företagaren råd om vad han skall göra för att begränsa eller motverka skadan på naturmiljön. Länsstyrelsen kan även förelägga honom att vidta särskilda åtgärder. Om detta inte räcker och det är nödvändigt från naturvårdssynpunkt får länsstyrelsen helt förbjuda arbetsföretaget.

Ett föreläggande om att vidta vissa åtgärder får inte vara så ingripande att pågående markanvändning avsevärt försvåras. Om länsstyrelsen däremot förbjuder ett arbetsföretag och om pågående markanvändning avsevärt försvåras har företagaren rätt till ersättning.

Vad beträffar kopplingen till biotopskyddet har 20 § NVL sitt främsta intresse som ett stödjande instrument, bl.a. tillämpligt i avvaktan på att de biotoper, som i 19 b och c §§ NVF fastställts som särskilt skyddsvärda, inte skadas eller försvinner. 20 § är även av stor betydelse för de skyddsvärda biotoper, som påträffas vid inventeringar eller är kända på annat sätt men som är alltför stora för att kunna omfattas av bestämmelserna om biotopskydd.

De biotoper, vilka med stöd av 21 § NVL har fastställts i naturvårdsförordningen som särskilt skyddsvärda, är som regel mycket känsliga för ingrepp. Exempel på sådana ingrepp beskrivs här senare. Detta innebär att inte bara de exemplifierade arbetsföretagen kan riskera att väsentligt ändra naturmiljön utan även andra åtgärder inom områden i anslutning till biotoperna kan åstadkomma en sådan inverkan. 20 § NVL om samråd är då tillämplig på sådana åtgärder.

Naturresurslagen (NRL) och NRL-förordningen

Naturresurslagen

Naturresurslagen (lag 1987:12 om hushållning med naturresurser m.m.) lägger fast kraven på en långsiktigt god hushållning med naturresurser. De ekonomiska intressena av att nyttja mark och vatten skall bedömas i förhållande till ekologiska, sociala och samhällsekonomiska intressen av mer långsiktig karaktär.

Naturresurslagen är tillämplig i mål och ärenden enligt ett antal lagar som reglerar användningen av mark och vatten, bl.a. NVL, ML, VL, TorvL och VägL. Därvid skall de bestämmelser som finns i naturresurslagen tillämpas som om de vore införda i respektive lag. I naturvårdslagen framgår detta av 3 § NVL.

Enligt naturresurslagen skall marken, vattnet och den fysiska miljön i övrigt användas så att en från ekologisk, social och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning främjas (1 kap. 1 §). Vid avvägning mellan olika intressen skall företräde ges åt det eller de ändamål som på lämpligaste sätt främjar en långsiktig hushållning med dessa naturresurser (2 kap. 1 §).

I 2 och 3 kap. NRL finns bestämmelser om ett antal olika intressen knutna till mark- och vattenområden. Sådana områden är med hänsyn till sina kvaliteter givna naturresurser som är av allmänt intresse. Vidare finns särskilda regler för att nyttja utpekade områden. I bestämmelserna föreskrivs att områdena skall så långt möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada dessa intressen. Ar ett område av riksintresse skall det skyddas mot sådana åtgärder. Bestämmelserna gäller inte bara riksintressen utan skall också beaktas beträffande åtgärder i vardagslandskapet.

I ett enskilt ärende ankommer det på prövningsmyndigheten att ta tillvara de intressen som finns angivna i naturresurslagen och att därvid tillämpa dess avvägningsregler.

Naturresurslagen ger lagstöd för en bredare prövningsgrund vid tillämpningen av de anknutna lagarna och preciserar därmed även naturvårdens hänsynskrav.

NRL-förordningen

NRL-förordningen (förordning 1993:91 om tillämpning av lagen om hushållning med naturresurser m.m.) innehåller tillämpningsföreskrifter till naturresurslagen. Tillämpningsföreskrifter för 5 kap. NRL om miljökonsekvensbeskrivningar regleras dock i en särskild förordning.

NRL-förordningen lägger bl.a. fast ansvaret (2 §) för respektive central myndighet att bedöma vilka mark- och vattenområden som är av riksintresse enligt bestämmelserna i 2 och 3 kap. NRL.

Vidare föreligger skyldighet (5 § NRL-förordningen) för den myndighet, som i ett ärende skall tillämpa 2 och 3 kap. NRL, att i sitt beslut ange om den prövade anläggningen eller åtgärden går att förena med en från allmän synpunkt lämplig användning av mark- och vattenresurserna. Myndigheten skall även ange om den planerade åtgärden är förenlig med gällande regionplan eller den kommunala översiktsplanen. Det innebär att myndigheten i beslutet skall redovisa de överväganden som gjorts i samband med beslutet. Denna skyldighet gäller således vid alla beslut enligt naturvårdslagen som en följd av 3 § NVL.

5 kap. NRL och MKB-förordningen

15 kap. NRL finns bestämmelser om upprättande av miljökonsekvensbeskrivningar (MKB) och bemyndiganden för Regeringen att för de NRL-anknutna lagarna föreskriva om upprättande av miljökonsekvensbeskrivningar. Sådana föreskrifter har meddelats av Regeringen i MKB-förordningen (förordning 1991:738 om miljökonsekvensbeskrivningar). Bestämmelser om miljökonsekvensbeskrivningar finns i alla de till naturresurslagen anknutna lagarna. Bestämmelser om miljökonsekvensbeskrivningar finns även i skogsvårdslagen, men är starkt begränsade till sitt innehåll.

Miljökonsekvensbeskrivningen skall möjliggöra en samlad bedömning av en planerad anläggnings, verksamhets eller åtgärds inverkan på miljön, hälsan och hushållningen med naturresurser (5 kap. 3 § NRL).

En miljökonsekvensbeskrivning är ett underlag för beslut, som skall ge beslutsfattaren en samlad redovisning av de olika effekter en planerad verksamhet kan få på miljön, hälsan och hushållningen med naturresurser och dess samlade konsekvenser. Den skall öka förutsättningarna för ett från miljösynpunkt bra beslut. Miljökonsekvensbeskrivningen skall beskriva påverkan och störningar på det mark- och vattenområde som direkt berörs av arbetsföretaget, men därutöver också de indirekta konsekvenserna i ett mer vidsträckt sammanhang. Dess uppgift är att ge ett brett underlag för den samlade bedömningen.

Miljökonsekvensbeskrivningen är inte bara ett viktigt underlag för den beslutande utan kan också vara betydelsefull för företagaren. Sker arbetet

med miljökonsekvensbeskrivningen samtidigt med de tekniska och ekonomiska utredningarna kan detta ge företagaren djupare kunskaper om förutsättningarna för projektet så att den blir till nytta för honom och kan påverka hans ursprungliga planer och hur projektet utformas.

MKB-förordningen innehåller tillämpningsföreskrifter till 5 kap. NRL om miljökonsekvensbeskrivningar. Med undantag för vad som gäller naturvårdslagen, finns för de övriga NRL-anknutna lagarna ett obligatoriskt krav på att en ansökan om tillstånd skall innehålla en miljökonsekvensbeskrivning. Att kravet på miljökonsekvensbeskrivning inte är obligatoriskt motiveras i propositionen: "de ingrepp i naturen som naturvårdslagen reglerar är mycket varierande. Vissa åtgärder har mycket liten inverkan medan andra kan ha långtgående konsekvenser" (prop. 1990/91:90 s.176). 25 § NVF anger vid vilka prövnings- och anmälningspliktiga verksamheter krav på miljökonsekvensbeskrivning kan ställas.

MKB-förordningen innehåller endast en paragraf med krav på innehållet i en miljökonsekvensbeskrivning (12 §). Den skall innehålla en motiverad redovisning av alternativa lokaliseringar och utformningar. Den skall också innehålla uppgifter om konsekvenserna av att den sökta åtgärden inte vidtas (s.k. noll-alternativ), dvs. följderna av att arbetsföretaget inte kommer till stånd, inte enbart vid tidpunkten för ansökan, utan även följderna längre fram i tiden.

Under vissa förutsättningar kan en redovisning av alternativ uteslutas men då bör detta motiveras.

Det är sökanden som ansvarar för att en miljökonsekvensbeskrivning upprättas och bekostar den (5 kap. 4 § NRL).

Några grundläggande krav på miljökonsekvensbeskrivningen och processen bör understrykas. Miljökonsekvensbeskrivningen syftar till att ge ett beslutsunderlag, som allsidigt belyser arbetsföretagets olika effekter sammantagna. Beslutsfattaren skall ha möjlighet att med stöd av ett sammanhållet dokument göra en samlad bedömning av de betydelsefulla konsekvenserna av verksamheten vilka påverkar miljön, hälsan och hushållningen med naturresurser. Innehållet skall vara relevant, dvs. det skall inte belastas med ovidkommande uppgifter, som i och för sig skulle

kunna vara intressanta att få reda på, men som inte tillför något av vikt för bedömningen. Miljökonsekvensbeskrivningen skall koncentreras på att redovisa de effekter på miljön, som vid en samlad bedömning har betydelse för beslutet. Omfattningen av beskrivningen skall stå i rimlig proportion till de värden som kan förväntas bli berörda, arbetsföretagets karaktär och till vad som behövs för att åstadkomma ett bra beslut. Beskrivningen skall koncentreras till att belysa de befarade konsekvenserna för miljön, hälsan och hushållningen med naturresurser. Den skall i sin utformning vara överskådlig och lättillgänglig.

MKB-systemet lägger stor vikt vid att samråd mellan företagaren och myndigheter sker, samt att organisationer och allmänheten ges möjlighet att ta del av och påverka miljökonsekvensbeskrivningen i ett pågående ärende. Det är därför viktigt att MKB-processen kommer i gång i ett tidigt skede och att den bedrivs med största möjliga öppenhet mellan företagaren och övriga aktörer i ärendet under den tid miljökonsekvensbeskrivningen arbetas fram. Allmänheten skall ha tillfälle att granska miljökonsekvensbeskrivningen och tillföra sina kunskaper och erfarenheter. Bestämmelser om offentlighet och kungörande av ansökan och miljökonsekvensbeskrivningen finns intagna i MKB-förordningen och de NRL-anknutna lagarna.

Det är beslutsmyndigheten som slutligen tar ställning till om den upprättade miljökonsekvensbeskrivningen i tillräcklig grad belyser konsekvenserna av verksamheten för att möjliggöra en samlad bedömning av arbetsföretagets inverkan på miljön, hälsan och hushållningen med naturresurser. Om myndigheten finner att miljökonsekvensbeskrivningen inte är tillfredsställande, kan komplettering infordras och i sista hand kan ansökan avvisas.

Miljökonsekvensbeskrivningar och NVL/NVF

Vad gäller ärenden, som prövas enligt naturvårdslagen, kan beslutsmyndigheten ställa krav på en miljökonsekvensbeskrivning *om det behövs i det enskilda fallet (25 § NVF)*.

Vid prövningen av ett ärende enligt naturvårdslagen har beslutsmyndigheten att aktivt ta ställning till om underlag finns tillgängligt inte bara för att belysa arbetsföretagets påverkan på naturmiljön utan även

om det behövs ytterligare underlag för att belysa företagets inverkan på miljön i övrigt, hälsan och hushållningen med naturresurser. Denna fråga har betydelse för om en miljökonsekvensbeskrivning skall upprättas eller inte.

En miljökonsekvensbeskrivning kan även begäras vid anmälan om samråd för särskilt föreskrivna arbetsföretag inom ett samrådsområde.

Krav på att upprätta en miljökonsekvensbeskrivning skall inte ställas om det redan inledningsvis i ett ärende framgår att tillstånd inte kommer att ges.

Som tidigare nämnts skall en miljökonsekvensbeskrivning innehålla en motiverad redovisning av alternativa lokaliseringar och utformningar samt ett noll-alternativ. Under vissa förhållanden kan emellertid myndigheten finna att alternativa lokaliseringförslag inte fyller något ändamål för att bedöma företagets inverkan på miljön, hälsa och hushållningen med naturresurser och därför inte behöver redovisas. Ett noll-alternativ, som redovisar vad som kommer inträffa framöver om arbetsföretaget inte kommer till stånd, skall däremot alltid upprättas.

Önskar en fastighetsägare exempelvis utföra en åtgärd i avsikt att där fylla ut ett strandparti för en badplats eller för att dränera ett "mygg- eller insektsjukt" område, är det inte meningsfullt att ställa krav på alternativ lokalisering. Samma kan gälla om en lantbrukare vill utföra något arbetsföretag, t.ex. husbehovstäkt, och det står klart att det angivna området har den enda fyndigheten på fastigheten. I dessa fall bör miljökonsekvensbeskrivningen - i den mån en miljökonsekvensbeskrivning överhuvudtaget behövs - endast redovisa alternativa utformningar och nollalternativet.

I Naturvårdsverkets Allmänna Råd 95:3 om MKB i miljöskydds- och naturvårdslagen finns ytterligare information om MKB:

Plan- och bygglagen

Här nedan tas endast upp plan- och bygglagens innehåll i den del det är av intresse för tillämpningen av naturvårdslagens bestämmelser om fr.a. biotopskyddet. Redovisningen är starkt koncentrerad. Kommunens över-

siktsplan, områdesbestämmelser och detaljplaner är de viktiga instrumenten med hänsyn till bevarandet av våtmarker och biologisk mångfald samt skyddet mot åtgärder som kan utgöra hot mot dessa värden.

Varje kommun skall ha en aktuell översiktsplan, som omfattar hela kommunen (1 § PBL). Översiktsplanen skall i stort ange hur mark- och vattenområdena är avsedda att användas (1 kap. 3 § PBL). Den är inte bindande, men är starkt vägledande genom att den skall redovisa de allmänna intressen, som bör beaktas vid beslut om användningen av mark- och vattenområdena och hur kommunen avser att tillgodose riksintressena enligt naturresurslagen (4 kap. 1 § PBL).

Översiktsplanen kan också ge riktlinjer för hur hänsyn skall tas till andra allmänna intressen än riksintressen - t.ex. biotopskyddet - vid beslut om användning av mark- och vattenområden.

Översiktsplanen arbetas fram i samråd med länsstyrelsen m.fl. Under samråd åligger det länsstyrelsen särskilt att ge råd om tillämpningen av naturresurslagen, verka för att användningen av mark- och vattenområden samordnas på ett lämpligt sätt mellan berörda kommuner, att kraven på hälsa och säkerhet tillgodoses samt att ta tillvara statliga intressen.

Detta betyder att länsstyrelsen bl.a. skall uppmärksamma kommunen på att eventuellt planerad användning av mark och vatten i kommunen kan komma i konflikt med biotopskyddet och naturvårdslagens bestämmelser om detta. Länsstyrelsen bör i förekommande fall ta upp sådana synpunkter i samrådsredogörelsen. Om länsstyrelsen bedömer det lämpligt, är det möjligt att återkomma till frågan i granskningsyttrandet.

Detaljplanen reglerar markens användning och bebyggelsen inom kommunen. Den får endast omfatta en begränsad del av kommunen. Den är bindande mot myndigheter och enskilda. Detaljplanen ger markägaren en garanterad rätt att förfoga över marken i enlighet med planen.

Områdesbestämmelser avser att för begränsade områden, med bindande bestämmelser, säkerställa att syftet med översiktsplanen uppnås och att t.ex. ett riksintresse eller annat intresse enligt naturresurslagen tillgodoses.

Områdesbestämmelser får inte strida mot översiktsplanen. De är bindande i förhållande till myndigheter och enskilda. Områdesbestämmelserna ger däremot inte någon rätt att nyttja marken på i bestämmelserna angivet sätt.

Enligt 3 § NVL får beslut i frågor, som bl.a. gäller 18 c och d §§ NVL, inte strida mot detaljplan eller områdesbestämmelser som vunnit laga kraft. Det är följaktligen viktigt att länsstyrelsen i samrådet med kommunen anger om och hur eventuella exploateringsintressen kan komma i konflikt med olika naturvårdsintressen, såsom våtmarker, och att detta även redovisas i samrådsredogörelsen.

Kemikalielagen, bekämpningsmedelsförordningen och Naturvårdsverkets föreskrifter om spridning av kemiska bekämpningsmedel

Kemikalielagen

Kemikalielagen (lag 1985:426 om kemiska produkter) stadgar att den som hanterar en kemisk produkt skall vidta de åtgärder och iaktta de försiktighetsmått som behövs för att motverka skada på människor eller i miljön.

Bekämpningsmedelsförordningen och Naturvårdsverkets föreskrifter

Kemiska bekämpningsmedel är kemiska produkter som till stor del avsiktligt sprids i miljön för att döda ogräs och skadeinsekter och vilka därför vid tanklös hantering kan skada fauna och flora utanför spridningsområdet. I förordningen (1985:836) om bekämpningsmedel finns i 11-14 §§ bestämmelser om spridning av bekämpningsmedel samt i 15 § ett bemyndigande för Naturvårdsverket att utfärda ytterligare föreskrifter rörande sådan spridning. De föreskrifter som verket utfärdat är bl.a. inriktade på risken för att bekämpningsmedel vid spridning, med vinden förs ut utanför spridningsområdet - s.k. vindavdrift. Den som sprider bekämpningsmedel är enligt föreskrifterna skyldig att hålla lämpligt säkerhetsavstånd till omgivningen för att skydda den mot vindavdrift och att iaktta särskild aktsamhet intill områden som är skyddade med stöd av naturvårdslagen.

Bilaga 3

Mer att läsa

Nedan ges en förteckning över litteratur/dokument som ger ytterligare kunskaper om biotoper eller biotopskydd. I de biotopvisa avsnitten har under rubriken "Var finns mera kunskap" getts en översikt över litteratur och dokument som mer specifikt handlar om respektive biotop. Dessa återfinns inte i nedanstående förteckning. I några fall ges en kort kommentar kring vad dokumentet i fråga innehåller/vilka aspekter på biotopskydd som tas upp

Emanuelsson, U, Johansson C-E. 1989: *Biotoper i det nordiska kulturlandskapet*. Naturvårdsverket. Rapport 3556.

Ericson, L, Hansson, L, Larsson T-B, Pettersson, B & Rasmusson, G. 1991: *Restbiotopers betydelse för flora och fauna - presentation av ett svenskt naturvårdsprogram*. Naturvårdsverket.

Gustavsson, R, Ingelög, T. 1994: *Det nya landskapet - kunskaper och idéer om naturvård, skogsodling och planering i kulturbygd*. Skogsstyrelsen.

Ingelög, T, Thor, G, Hallingbäck, T, Andersson, R, Aronsson, 1993: *Floravård i odlingslandskapet*. SBT-förlaget.

Naturvårdsverkets serie Skötsel av naturtyper

- Ekstam, U, Forshed, N. 1992: *Om hävden upphör*. Best. nr 1117-0.
- Ekstam, U, Aronsson, M, Forshed, N. 1988: *Ångar*. Best. nr 1102-2.
- Johansson, O, Forshed, N. 1991: *Restaurering av ängs- och tagmarker*. Best. nr 1102-2.

Sporrong, U, Ekstam, U, Samuelsson, K. 1995: *Svenska landskap*. Naturvårdsverket.

Naturvårdsverket 1992: *Redovisning av regeringsuppdraget att utreda och föreslå biotoper som bör omfattas av biotopskyddet i naturvårdslagen*. Promemoria 1992-08-31 framtagen i samarbete med Skogsstyrelsen. SNV:s dnr 211-4765-91. Promemorian innehåller även en referenslista.

Naturvårdsverket 1993: *Ett miljöanpassat samhälle*. Naturvårdsverkets aktionsprogram, Miljö '93. Rapport 4234.

Naturvårdsverket 1995:3: *MKB i miljöskydds- och naturvårdslagen*.

Proposition 1990/91:90: *En god livsmiljö*. Kommentar: innehåller regeringens förslag till riksdagen om en ny bestämmelse i naturvårdslagen om biotopskydd.

Proposition 1993/94:30: *Strategi för biologisk mångfald*. Kommentar: innehåller de överväganden som regeringen gjort med anledning av riksdagens beslut om biotopskydd (i samband med regeringens beslut om ändringar i naturvårdsförordningen).

Riksantikvarieämbetet: 1991. *Odlingslandskapet - en lång markanvändningshistoria*.

Skogsstyrelsen 1994. *Allmänna råd till 21 § NVL och 19 b § NVF angående biotopskydd samt riktlinjer för skogsvårdsstyrelsernas arbete med biotopskyddet*. SKSFS 1994:1.

SOU 1990:38: *Översyn av naturvårdslagen m.m.* Betänkande av naturvårdslagsutredningen

Statens jordbruksverk: *Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet*. Informationsfödrar som behandlar olika markslag och biotoper.

- Nr. 1 (1994): Åker- och gårdsmiljöer
- Nr. 2 (1994): Naturbetesmarker
- Nr. 3 (1994): Träd i odlingslandskapet
- Nr. 4 (1995): Småvatten och våtmarker
- Nr. 5 (1995): Ängar

ALLMÄNNA RÅD 95:4

Biotopskydd

NATURVÅRDSLAGEN OCH NATURVÅRDSFÖRORDNINGEN innehåller bestämmelser om biotopskydd. Dessa allmänna råd syftar till att ge vägledning kring tillämpningen av biotopskyddet och information till övriga som har intresse av tillämpningen av biotopskyddets bestämmelser.

Det är angeläget att behålla biologisk mångfald och bevara och skydda värdefulla naturmiljöer och kulturhistoriska minnesmärken i naturen.

Markägare och brukare har ett ansvar för att hänsyn tas till natur och kulturmiljövärdena på sin egendom. Genom sitt eget engagemang och kunnande har markägare och brukare möjlighet att göra mycket mer för att bevara och höja natur- och kulturmiljövärdena än vad naturvårdslagen kräver.

Flertalet av de biotoper som omfattas av biotopskyddsbestämmelserna har det gemensamt att de är formade av dem som brukat marken. Natur- och kulturmiljöhänsynen bör därför även framdeles i stor utsträckning kunna integreras i brukandet och rymmas inom ramen för pågående markanvändning.

Naturvårdsverket utgår från att alla berörda parter har ett insiktsfullt förhållningssätt till de skyddade biotoperna.

ISBN 91-620-0090-X

ISSN 0282-7271

NATURVÅRDSVERKET FÖRLAG